

Narječja i dijalekti hrvatskoga jezika

Mesarić, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:807980>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Filip Mesarić

**NARJEČJA I DIJALEKTI HRVATSKOGA
JEZIKA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

FILIP MESARIĆ

**NARJEČJA I DIJALEKTI HRVATSKOGA
JEZIKA**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: prof. dr. sc. Sanja Vulić Vranković

Zagreb, 2022.

Sažetak

Ovaj je diplomski rad preglednoga tipa. U njemu se, na temelju postojeće literature, donosi podjela triju hrvatskih narječja na dijalekte te upozorava na otvorena pitanja u hrvatskoj dijalektologiji koja su vezana uz pripadnost pojedinih mjesnih govora, također i pojedinih skupina govora, a rjeđe cijelih dijalekata nekomu od triju hrvatskih narječja. Tako se npr. ukazuje na otvorena pitanja vezana uz narječnu i dijalektnu pripadnost mjesta Poveljane na Pagu, narječnu pripadnost govora mjesta Lastova na istoimenom otoku, narječnu pripadnost skupine govora oko grada Ozlja i Karlovca, narječnu i dijalektnu pripadnost govora gradišćansko-hrvatskih Štoja i dr. Posebna je pozornost posvećena hrvatskim govorima u autohtonim manjinskim zajednicama (u Italiji, Sloveniji, Austriji, Slovačkoj, Mađarskoj, Srbiji, Rumunjskoj, Kosovu, Crnoj Gori), njihovu podrijetlu te narječnoj i dijalektnoj pripadnosti. Na taj se način pristupa i nekadašnjoj zajednici južnomoravskih Hrvata u Češkoj, kojih praktički više nema. Na kraju rada je i kratak osvrt na očuvanost hrvatskih dijalekata u pojedinim iseljeničkim zajednicama.

Ključne riječi: hrvatska narječja, dijalekti, skupine govora, otvorena pitanja, dijaspora

Summary

This is a graduate thesis of a clear type. Based on the existing literature, it presents the division of three Croatian dialects into dialects and warns about open issues in Croatian dialectology related to the affiliation of certain local speeches, as well as individual groups of speeches, and less often whole dialects to one of the three Croatian dialects. For example, it points to open issues related to the dialect and dialect affiliation of the place of Poveljana on Pag, the dialect affiliation of the speech of the place of Lastovo on the island of the same name, the dialect affiliation of the group of speeches around the city of Ozalj and Karlovac, the dialect and dialect affiliation of the speeches of the Burgenland Croat stunts, etc. Special attention was paid to Croatian speeches in indigenous minority communities (in Italy, Slovenia, Austria, Slovakia, Hungary, Serbia, Romania, Kosovo, Montenegro), their origin and dialect affiliation. In this way, the former community of South Roman Croats in the Czech Republic, who are practically no longer there, is also approached. At the end of the work there is a brief review of the preservation of Croatian dialects in some emigrant communities.

Ključne riječi na engleskom jeziku: Croatian dialects, local idioms, open questions, diaspora

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. stoljeću.....	2
1.1. Čakavština	2
1.2. Štokavština.....	3
1.3. Kajkavština	5
2. Čakavsko narječje	6
2.1. Buzetski dijalekt	9
2.2. Jugozapadni istarski dijalekt.....	9
2.3. Ekavski čakavski dijalekt	90
2.4. Ikavsko-ekavski čakavski dijalekt	100
2.5. Južnočakavski ikavski dijalekt	155
2.6. Usporedbe čakavskih organskih idioma	211
3. O govoru mjesta Lastova.....	233
4. Hrvatski jezik izvan Hrvatske u staroj i novoj dijaspori u 20. stoljeću.....	255
4.1. Jezično homogene skupine	2525
4.1.1. Jezično homogene migracijske skupine	26
4.1.2. Jezično homogene nemigracijske skupine	300
4.2. Jezično nehomogene skupine: hrvatski iseljenici	322
4.2.1. Hrvatski jezik u Australiji i u Novom Zelandu	333
4.2.2. Hrvatski jezik u Sjevernoj Americi	333
4.2.3. Hrvatski jezik u Južnoj Americi	34
4.2.4. Hrvatski jezik u Južnoafričkoj Republici	34
4.2.5. Hrvatski jezik u zapadnoj Europi	34
5. Zaključak.....	34
Literatura	366

Uvod

Cilj ovoga rada jest napraviti pregled narječja i dijalekata hrvatskoga jezika. Za početak će se govoriti o narječjima, dijalektima i govorima u 20. stoljeću odnosno napraviti će se pregled svih triju narječja: čakavskoga, štokavskoga i kajkavskoga. Zatim će se detaljnije obraditi čakavsko narječje, geografska rasprostranjenost i kratka analiza svakoga pojedinoga dijalekta triju navedenih narječja.

Nadalje će se govoriti dokle je kajkavsko narječje prodrlo na područje čakavštine te kako je utjecalo na čakavsko narječje. Koje su zajedničke crte kajkavskoga i čakavskoga narječja, koje su čakavske i štokavske izoglose utjecale na kajkavštinu te koje su značajke u govorima toga područja isključivo čakavske.

Na temelju postojeće literature opisać će se kojemu narječju i dijalektu pripada govor Poveljane na otoku Pagu. Reći će se ponešto o sufiksnoj tvorbi imenica i govoru mjesta Vinišća kraj Trogira te će se analizirati govor mjesta Lastova o kojem su mišljenja jezikoslovaca različita.

Nakon toga, prelazi se na govore u dijaspori. Saznat će se koje su jezično homogene, a koje jezično nehomogene skupine. Jezično homogene skupine razdijelit će se na migracijske i nemigracijske skupine te će ih se detaljnije analizirati. Također će se ukratko govoriti i o nehomogenim skupinama, odnosno o hrvatskom iseljeništvu.

Za kraj će se usporediti dva organska čakavska idioma: govor grada Hvara i mjesta Vrbnika na Krku. Rad je napisan na temelju literature o dijalektološkim temama.

1. Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. stoljeću

Silvana Vranić i Sanja Zubčić u članku *Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. stoljeću* pišu kako su nakon velikih migracija u 15. i 16. stoljeću hrvatska narječja do 20. stoljeća uglavnom opstala na svojim prostorima, ali višestoljetna dominacija štokavštine se nastavila, posebice nad čakavskim govorima na kopnu i nad istočnim kajkavskim govorima, ali je prisutna i čakavska dominacija nad doseljničkim istarskim govorima (Vranić i Zubčić 2018, 525).

Za gubitak govornika organskih idioma u 20. stoljeću autorice navode tri razloga: iseljavanje stanovnika zbog ekonomskih i političkih razloga; ratna razaranja, u novije doba stradanja u Domovinskom ratu te njime potaknutim migracijama, te urbanizacija, što je dovelo, relativno kasno u odnosu na druge zemlje, do toga da se uz ruralnu (tradicionalnu) počela razvijati urbana dijalektologija. Autorice pišu kako idealan govornik više ne postoji zbog velikoga utjecaja standardnoga jezika koji se nameće kroz školu, medije i tehnološke inovacije. Veliki gradovi gube svoj raniji identitet promjenom dominacije pojedinoga dijalekta (*Ibid.*).

1.1. Čakavština

Čakavsko narječje, nazvano prema upitno-odnosnoj zamjenici *ča*, autorice Vranić i Zubčić klasificiraju u šest dijalekata: sjevernočakavski ili ekavski, buzetski ili gornjomiranski, srednjočakavski ili ikavsko-ekavski, južnočakavski ili ikavski, jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski i lastovski ili jekavski dijalekt. Ta je podjela uspostavljena najvećim dijelom na odrazu jata. Osim te klasifikacije, autorice navode i onu na tri sustava: sjeverozapadni, središnji i jugoistočni čakavski, koja je utemeljena na statusu neocirkumfleksa i refleksu jata (*Ibid.*, 527).

U 20. i 21. stoljeću nije došlo do znatnijih promjena u stratifikaciji čakavskih govora. Autorice pišu da se čakavsko narječje prostire od Istre u kojoj od slavenskih idioma samo govor Peroja nije čakavski (uz nekoliko punktova oko Premanture s još uvijek u manjoj mjeri zastupljenim štokavskim značajkama), potom preko Učke, obuhvaćajući govore uz slovensku granicu na liniji Pasjak, Klana, Studena, a u zaleđu Rijeke na Kastavštini i Grobništini. Nakon govora sjevernoga hrvatskoga primorja, čakavština se u uskoj zoni nastavlja obalom do ušća Cetine u more, ali su uz obalu i štokavska mjesta južno od Novoga Vinodolskoga do Novigrada,

osim Senja, te južnije npr. Nin, Zaton, Pirovac, Šibenik s okolicom grada, također i Seget kraj Trogira. U kontinentalnom dijelu ima čakavskih govora u Gorskom kotaru i u dvjema oazama u Lici, od kojih prvu čine naselja oko Otočca, a drugu naselja oko Brinja i Jezerana. Čakavskih govora ima i na granici Like i Gorskoga kotara, oko grada Ogulina, te u gornjem toku rijeke Dobre i gornjem toku rijeke Mrežnice. Čakavskih govora također ima oko Ozlja, sjeverno od toga gradića blizu hrvatsko-slovenske granice. U Žumberku su male čakavske oaze među autohtonim kajkavcima. Otoci su čakavski od Cresa sve do Korčule, prema autoricama i Lastova, ali na pojedinim otocima susrećemo štokavske oaze. Autorice navode Sumartin na Braču, Sućuraj na Hvaru i Račišće na Korčuli (*Ibid.*).

Također čakavaca ima u manjinskim zajednicama u staroj dijaspori: u Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj (bilo ih je i u Češkoj i Rumunjskoj), te u Sloveniji. U iseljeništvu također ima nekoliko izraženijih čakavskih zajednica: u zapadnoj Europi, u Sjevernoj i Južnoj Americi, Australiji, na Novom Zelandu i drugdje (*Ibid.*, 528).

1.2. Štokavština

Vranić i Zubčić navode kako postoje brojne terminološki i metodološki različite, klasifikacije štokavskoga narječja, nazvanoga prema upitno-odnosnoj zamjenici *što* (uz *šta*), zastupljene u hrvatskoj dijalektološkoj literaturi. Autorice ističu da dijalektolozi redovito, kao kriterij za određivanje čakavštine, uzimaju odraz jata i rezultat jotiranja skupina **st *sk* (tj. šćakavizme tipa *šćap* i štakavizme tipa *štap*). Uz to pišu da većina autora uzima u obzir i stupanj razvoja akcentuacije (*Ibid.*, 541).

Autorice se osvrću na različita stajališta hrvatskih dijalektologa. Spominju Josipa Lisca koji polazi od radova Dalibora Brozovića u kojima je riječ o jedinstvenom štokavskom narječju. Lisac također preuzima Brozovićeve nazive pojedinih dijalekata. Prema Brozoviću, današnju bi hrvatsku štokavštinu činili: slavonski dijalekt – novoštokavski arhaični šćakavski dijalekt, zapadni dijalekt – novoštokavski ikavski dijalekt, istočnobosanski dijalekt – novoštokavski ijekavski šćakavski dijalekt, dijelom istočnohercegovačko-krajiški dijalekt – novoštokavski (i)jekavski dijalekt, a uključeni su i štokavski govori u južnom Gradišću u Austriji (*Ibid.*).

Autorice spominju i Sanju Vulić koja hrvatske štokavske govore razvrstava u pet dijalekata

(uz koje spominje i rijetke hrvatske štokavske govore izvan tih skupina), među kojima gradišćansko-hrvatski štokavski dijalekt jedini nije na teritoriju Republike Hrvatske, dok su novoštokavski ikavski dijalekt, novoštokavski ijekavski dijalekt (unutar kojega promatra i dubrovački govor i konavoske govore, odnosno (i)jekavski južni štokavski dijalekt prema klasifikaciji I. Lukežić), a priključuje mu i arhaične ijekavske bokeljske govore, slavonski dijalekt i istočnobosanski dijalekt („ijekavsko-šćakavski“) (*Ibid.*).

Hrvatski štokavski govori danas zahvaćaju najveći dio Republike Hrvatske. Vranić i Zubčić navode kako se hrvatski štokavski govori na istoku prostiru od Baranje, Srijema i Slavonije do Drave, sjeverno od Virovitice. Ima ih u Posavini i Pounju s obje strane državne granice, sve do Neretve prema Bosni i Hercegovini, i zatim do državne granice s Crnom Gorom. Zapadna granica počinje dvadesetak kilometara od Koprivnice (s mnogim govorima koji su i kajkavski i štokavski), odnosno od Gornje Sredice (ispod kajkavskih Donjih Mosti), dalje se nastavlja na jug oko kajkavske Cirkvene, petnaestak kilometara od Vrbovca, zatim na istok od Novaka (s kajkavskim zasekom) do Ladislava u općini Hercegovac. Ispod kajkavske Velike Trnovitice štokavsko se narječje širi prema zapadu uz Kutinu i onda južno prema Jasenovcu, pišu autorice. Svoj precizni popis dalje nastavljaju navođenjem područja oko Koprivnice gdje ima štokavskih govora (od Koprivnice do Križevaca i Ludbrega te između Koprivnice i Novigrada Podravskega). Oko Čazme, koja je autohtono kajkavska, također ima štokavskih sela. Štokavskih govora ima i na području oko Jasenovca i Petrinje, također na zapadu oko Karlovca i Ogulina, a postoje i štokavske oaze u Žumberku. U Gorskom kotaru, uz autohtono kajkavsko i čakavsko stanovništvo, ima i kasnije doseljenih štokavaca. Uz obalu, mjesnih štokavskih govora ima od Klenovice (s čakavskim oazama Povile i Senj, ali s brojnim štokavskim govornicima, posebice u Senju) do zadarskoga područja. Govori toga područja već su više ili manje štokavizirani, npr. govori Novigrada, Privlake, Bibinja i Sukošana. Južnije su štokavska naselja ispremiješana s čakavskima sve do štokavskoga Omiša, odakle je opet kontinuirano štokavština. Između Sukošana i Omiša štokavski su Nin, Zaton, Sveti Petar na Moru, Šibenik i dio okolnih manjih mjesta, Seget, a u novije vrijeme uglavnom i grad Split. Štokavski su također istočni dio poluotoka Pelješca, otok Mljet i Elafitski otoci (*Ibid.*, 541–542).

Također i izvan Republike Hrvatske postoje hrvatski štokavski govori. Najveći dio hrvatskih štokavskih govora smješten je u Hercegovini te u zapadnoj, središnjoj i sjevernoj Bosni. Ima ih u Vojvodini, točnije u Bačkoj i istočnom Srijemu u Republici Srbiji, zatim u pokrajini Molise u Italiji, u sjevernom dijelu južnoga Gradišća u Austriji, u različitim dijelovima

južne Mađarske i oko Budimpešte, u Rumunjskoj i u Boki kotorskoj koja je danas u Crnoj Gori. U iseljeništvu su kompaktne skupine štokavskih govora očuvane u Zapadnoj Australiji (moliškohrvatski govori) te u Kaliforniji u SAD-u (konavoski govori) (*Ibid.*, 542).

1.3. *Kajkavština*

Kajkavsko narječje naziv je dobilo prema upitno-odnosnoj zamjenici *kaj* i upravo je ono bilo ključnom temom rasprava u prvoj polovici 20. stoljeća, naslijeđenom iz dijalektoloških radova s kraja 19. stoljeća. Autorice pišu da se 1905. godine pojavila teza o trovrсноj osnovi kajkavštine (štokavskoj, čakavskoj i slovenskoj) prema razvoju skupina **tj* i **dj* (*Ibid.*, 555).

Dalje navode i autore koji smatraju da svi kajkavski govori pripadaju slovenskomu jeziku. Međutim, hrvatski jezikoslovac Stjepan Ivšić izričito naglašava pripadnost hrvatskih kajkavskih govora posebnomu hrvatskomu narječju. Iz svoje je analize kajkavskoga narječja izostavio kajkavske govore u Gorskom kotaru (koje nije istraživao), a ostale kajkavske govore svrstao je, prema akcentuaciji, u dvije grane i četiri skupine: konzervativnu (zagorsko-međimurski i donjosutlansko-žumberački govori) i revolucionarnu (turopoljsko-posavski i križevačko-podravske govori) (*Ibid.*).

Unatoč suvremenim sintezama kajkavskoga narječja, pa i posljednjoj potpunijoj sintezi koju je 1996. objavio Mijo Lončarić, to je narječje i dalje nedovoljno i manje istraženo u odnosu na druga dva narječja hrvatskoga jezika (*Ibid.*).

Vranić i Zubčić ističu da se kajkavsko narječje u Republici Hrvatskoj proteže i na području Gorskoga kotara. Na sjeveru od ušća Lendave u Muru uglavnom prati granicu s Republikom Slovenijom, zatim uz Dravu do rijeke Sutle, a odatle sve do ušća u Savu. Dalje ide obalom Save do ušća Bregane, zatim Breganom ispod Žumberačke gore do Kupčine i Kupe oko Ozlja, pa obalom Kupe do Karlovca. Na tom je području granica kajkavskih govora proširena na jug. Najveći se dio govora oko Ozlja i Karlovca može odrediti „prijelaznim odnosno miješanim čakavsko-kajkavskim ili kajkavsko-čakavskim“ (Lončarić prema Vranić i Zubčić). Južnije kajkavskih govora ima od Karlovca prema Sisku (oko Viduševca, a južno je kajkavska oaza Hrvatsko Selo) do ušća Kupe u Savu, pa otprilike do područja oko Jasenovca. Istočna granica, pišu autorice, može se pratiti južno od Pitomače pravcem Ciglena – Donji Mosti – Cirkvena –

Dubrava – Siščani – Đurđić – južnije Šimljanik – (Velika) Trnovitica – Gornja Garešnica – Mikleuška – Kutina do okolice naselja Krapje blizu Jasenovca. Na autohtonom su kajkavskom zapadnom području tri štokavske oaze (oko Koprivnice, zapadno i jugoistočno, te oko Čazme). U Gorskom kotaru kajkavski su govori od Severina na Kupi do Lokava i Fužina (*Ibid.*).

Izvan Republike Hrvatske kajkavskih govora ima u staroj dijaspori u mađarskom dijelu Podravine, također u mađarskom Pomurju te južno od Niuzaljskoga, odnosno Nežiderskoga jezera u sjeverozapadnoj Mađarskoj blizu granice s Austrijom, te u vojvođanskom i rumunjskom Banatu. U iseljeništvu su se pojedine kajkavske oaze formirale u SAD-u (*Ibid.*).

2. Čakavsko narječje

Dalibor Brozović u članku *Čakavsko narječje* piše da je prvotno čakavsko područje bilo znatno veće od današnjega. U Istri, na otocima i na poluotoku Pelješcu govorilo se govorima čakavskoga narječja uglavnom tamo gdje se govori i danas, ali na kopnu je čakavsko-štokavska granica bila posve drugačija. Na istoku je najvjerojatnije išla uz rijeku Unu do njezina ušća ili blizine ušća, a južnije je istočna granica išla Dinarom i rijekom Cetinom, sve do ušća te rijeke u Jadransko more. Dio je jezikoslovaca pretpostavljao da se čakavsko narječje nekoć govorilo i u Makarskom i Dubrovačkom primorju, ali te pretpostavke nisu znanstveno utemeljene. Brozović ističe da se rijeka Cetina kao stara čakavsko-štokavska granica danas može smatrati znanstveno relevantnom (Brozović 1998, 218–219).

Čakavštinu najuočljivije karakterizira zamjenica *ča* (ili *če* i *čo* u dijelu kvarnerskoga otočja) i upitni prilog *zač*.

Brozović spominje starohrvatski poluglas, koji se u čakavštini vokalizira i u tzv. slabom položaju, tj. ispred drugoga pluglasa ili ispred samoglasnika kao npr. *malin/melin*, instrumental jednine *manon/manom* (od zamjenice *ja*), dativ i lokativ jednine *mane/mani* (od iste zamjenice), genitiv jednine *pasa* (od imenice *pas*) i dr. Važno je istaknuti da se jaka vokalnost susreće i u kajkavštini. I druge su samoglasničke osobine važne, kao npr. česta pojava antepioniranoga samoglasnika uz slogotvorno *r*. Brozović (*Ibid.*, 229) također ističe poseban razvoj nekadašnjega samoglasničkoga *l* u lastovskom govoru.

Autor također spominje različiti odraz jata u pojedinim čakavskim dijalektima, na

sjeverozapadu ekavski, na jugoistoku ikavski, a na srednjočakavskom području *e* ispred dentalnih suglasnika *t, d, s, z, n, l, r* ako iza njih slijedi *a, o, u* ili \emptyset (npr. *leto, ded, testo, rezati, delo, koleno, mera*), a u svim ostalim slučajevima *i* (primjerice *vrime, dica, dite, rika, brig, kadi/(g)di*). Taj raspored (po tzv. pravilu Meyera i Jakubinskoga) nije na srednjočakavskom području dosljedno proveden. Zbog međusobnih utjecaja, odnosno zbog analogija ima priličan broj iznimaka, pa je bliže južnočakavskom području više ikavizama. I u ekavskim i ikavskim čakavskim govorima ima odstupanja, i to u pravilu pod utjecajem ikavsko-ekavskih čakavskih govora. Postoji pretpostavka, koja nije dokazana, da je u prošlosti na jadranskoj obali i otocima čakavsko-ikavsko narječje bilo rasprostranjenije, ali se na sjeveru dio govora postupno ekavizirao, a na čakavskom jugu ikavizirao. Također se pretpostavlja da je ekavizacija na čakavskom sjeveru počela prije nego ikavizacija na čakavskom jugu.

Brozović od ostalih karakteristika čakavskogsamoglasničkoga sustava ističe razvoj *j* ili *č* ili *ž* + prednji nosni samoglasnik, što u čakavštini daje *ja, ča, ža*, npr. *jazik* (i premetanjem *zajik*) 'jezik', *jačmen/jačmik* 'ječam', *prijati* 'primiti', *jatra* 'jetra', *jatrva* 'jetrva', *žaja* 'žeđ', *žati* 'žeti', *počati* 'početi' i dr. Takav je razvoj uobičajen u većini hrvatskih govora samo u riječi *žalac*, u nekim kajkavskim i zapadnijim štokavskim govorima može se čuti *prijati i/ili jačmen*, ali samo u čakavskim govorima ta je promjena uobičajena, a u prošlosti je bila još zastupljenija. U današnje je vrijeme, zbog različitih utjecaja, u pojedinim čakavskim govorima sve manje takvih primjera, ali bitno je da se oni nalaze u svim čakavskim krajevima (*Ibid.*, 221).

U okviru čakavskoga vokalizma važno je spomenuti i čestu diftongizaciju. Pritom je najčešće riječ o artikulacijskom zatvaranju dugih samoglasnika *e* i *o* na mjestu kojih se realiziraju dvoglasni *ie* i *uo* (npr. *piet, meso, muoj, muoli*), ali moguća su i druga zatvaranja (npr. *oa* < dugo *a* (*joaje*); *ua* < dugo *a* (*jaoje*), *ao* < dugo *a* (*Kuali*). Moguća je i potpuna promjena boje samoglasnika kao posljedica zatvaranja, npr. *joje* 'jaje', *moli* 'mali' (*Ibid.*).

Kada je riječ o konsonantizmu, čakavske govore karakteriziraju prepoznatljive promjene suglasničkih skupina, npr. *polkova* i *pojкова* (od *potkova*) na različitim međusobno prostorno udaljenim područjima (*Ibid.*, 222).

Važno je istaknuti i čakavsku akcentuaciju, premda, kako piše Brozović (*Ibid.*), nema sustavnih općečakavskih specifičnih osobina. U mnogim tipičnim čakavskim govorima očuvan je starohrvatski tronaglasni sustav koji se sastoji od dva silazna naglaska (dugoga i kratkoga) i starohrvatskoga akuta, s očuvanom nenaglašenom dužinom na slogu ispred naglaska, a rjeđe i iza njega. U dijelu čakavskih govora došlo je do utruća razlike između dugosilaznoga naglaska i akuta pa se realizira dvonaglasni sustav s dva silazna naglaska. U nekima od njih izgubile su

se i nenaglašene dužine, posebice na čakavskom sjeveru. U dijelu se govora kratki *a* naknadno produžio, npr. u središnjim govorima otoka Hvara (G jd. *brata*).

Najznačajnija čakavska osobina u morfologiji je oblik pomoćnoga glagola u kondicionalu: *bin, biš, bi, bimo, bite, bi*, što se može smatrati važnim arhaizmom.

Važno je također istaknuti tzv. čakavsku dihotomiju, tj. podjelu čakavskoga narječja na dvije osnovne cjeline: čakavski sjeverozapad i čakavski jugoistok s prijelaznim područjem oko Zadra (uključujući i zadarsko otočje). Pritom nije riječ o dvjema kompaktnim cjelinama, kao ni o kompaktnom prijelaznom području. Općenito se može reći da je čakavski sjeverozapad s dijalektološkoga aspekta arhaičniji (*Ibid.*).

U prošlosti su velike migracije, uzrokovane ponajprije turskim osvajanjima, rezultirale prodorom štokavštine na čakavsko područje, znatnim smanjenjem njegova opsega pa i stvaranjem štokavskih govornih oaza čak i na otocima. Od početka 20. stoljeća, a naročito nakon Drugoga svjetskoga rata, različiti su sociolingvistički čimbenici prouzročili veći ili manji utjecaj štokavštine na čakavske govore. Osobito su velike promjene pretrpjeli govori na obali, ali i dio govora na otocima.

Unatoč tome, Brozović smatra da je klasifikacija čakavskih govora moguća, i to po kriterijima sličnima kao u štokavskom i kajkavskom narječju, barem kad je riječ o osnovnoj podjeli na narječja, dok je dalja podjela znatno složenija. Kao glavni kriterij podjele čakavskoga narječja na dijalekte Brozović uzima odraz jata, zatim odraz starohrvatskih suglasničkih skupina *št'*, *žd'*, te naglasak (ali samo uvjetno), jer se podjela prema akcentuaciji, koja bi bila najpogodnija, ne podudara s podjelom prema odrazu jata. Ona je manje značajna nego naglasne razlike unutar kajkavskoga i štokavskoga narječja. Pritom Brozović (*Ibid.*, 227) navodi jednu naglasnu formulu koja glasi: *stârī stârci* na sjeverozapadu, *stâri stârci* na jugoistoku i *stâri stârci* na prijelaznom području.

Čakavsko narječje Brozović dijeli na šest dijalekata, a samo dva od njih (južnočakavski i jugozapadni istarski) imaju isti odraz jata (ikavski).

2.1. Buzetski dijalekt

Buzetski dijalekt obuhvaća područje sjeverne Istre, ali samo u unutrašnjosti.

Osnovna je njegova značajka čuvanje nezamijenjenoga staroga jata u naglašenim slogovima (koji se realizira kao zatvoreno *e*). Druga je važna značajka odraz prednjega nosnoga samoglasnika koji je u govorima buzetskoga dijalekta dao *a*, najčešće u glagola II. vrste, npr. *rinat* 'rinuti'. Treća je važna značajka toga dijalekta u naglasnom sustavu, gdje se zapaža izostanak oprjeke po intonaciji i kvantiteti, tj. realizira se samo jedan kratki naglasak. Budući da je područje buzetskoga čakavskoga dijalekta u blizini granice sa Slovenijom, pod utjecajem obližnjih slovenskih govora rabi se upitno-odnosna zamjenica *kaj* (Vranić i Zubčić 2018, 538).

2.2. *Jugozapadni istarski dijalekt*

Jugozapadnim istarskim dijalektom govori se na najvećem dijelu priobalnoga područja poluotoka Istre, južno od donjega toka Mirne. To je kompaktno područje toga dijalekta, a osim njega postoji i jedna oaza jugozapadnoga istarskoga dijalekta oko Vodica u sjevernom kontinentalnom dijelu Istre, sjeveroistočno od buzetskoga dijalekta. Za razliku od buzetskoga čakavskoga dijalekta koji je u Istri autohton, jugozapadni istarski dijalekt je migracijski, a genetski je štokavski premda se danas svrstava u čakavsko narječje jer su se govornici toga dijalekta, nakon dolaska u Istru tijekom vremena postupno čakavizirali. Predci današnjih govornika jugozapadnoga istarskoga dijalekta potječu iz Dalmacije, vjerojatno iz zaleđa Biokova. Moguće je da su se stanoviti čakavski utjecaji na taj govor dogodili još prije preseljenja u Istru. S dijalektološkoga je aspekta nedvojbeno štokavsko podrijetlo govornika novoštokavskoga ikavskoga dijalekta jer umjesto prepoznatljivih čakavskih suglasničkih skupina *šć* i *žđ* ovi govornici imaju *št* i *žd* (npr. *gušter*, *dažd*, *moždani*). Glasovi *č* i *ć* su se neutralizirali pa se umjesto njih izgovara jedan srednji glas. U akcenatskom sustavu ovoga dijalekta nema akuta. Na krajnjem jugu područja jugozapadnoga istarskoga dijalekta (blizu Premanture) veći je utjecaj štokavštine nego drugdje (Brozović 1998, 228).

2.3. *Ekavski čakavski dijalekt*

Ekavski čakavski dijalekt jedan je od autohtonih, nemigracijskih istarskih dijalekata. Njime se govori u istočnoj Istri, od ušća rijeke Raše prema sjeveru, do žminjskoga i pazinskoga područja u središnjoj Istri (premda na Žminjštini ima i oaza migracijskoga čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta). Izvan Istre, čakavskim

ekavskim dijalektom govori se u sjevernom dijelu Hrvatskoga primorja, od granice s Istrom do Bakra (ne posve u kontinuitetu), zatim u Crikvenici, također na otoku Cresu te na sjevernom dijelu otoka Lošinja. Migracijski govor toga dijalekta je u Mrzlim Vodicama u Gorskom kotaru. Značajka je toga dijalekta dosljedno ekavski odraz jata, što uključuje i relacijske morfeme pa je npr. D i L jd. ženskoga roda, npr. *žene, na trave* (Vranić i Zubčić 2018, 528-529).

2.4. *Ikavsko-ekavski čakavski dijalekt*

U prošlosti je čakavski ikavsko-ekavski dijalekt imao najviše govornika unutar čakavskoga narječja, ali je u doba turskih osvajanja pretrpio tolike migracije da je s jedne strane broj govornika toga dijalekta znatno smanjen, a s druge strane govornici toga dijalekta danas su najraspršeniji među čakavcima. Na otocima se prostire od Krka i južnoga Lošinja do Dugog otoka i Ugljana, na obali i u zaleđu vrlo isprekidano do Hreljina (Grobinščina, Plase, Draga), zatim se govori u Triblju i Novom Vinodolskom. Još donekle taj tip čakavštine odolijeva i u gradu Senju, unatoč velikomu priljevu štokavaca. Ovomu čakavskom dijalektu pripadaju i svi čakavski govori u središnjoj Hrvatskoj (u istočnom dijelu Gorskoga kotara, npr. Benkovac Fužinski, Brestova Draga, Vrbovsko, zatim čakavski govori u Ogulinsko-modruškoj udolini te na području oko Otočca i Brinja u Lici, također sjevernije u Bosiljevu, Vukovoj Gorici, Prilišću i Netretiću, uključujući i nekoliko oaza migracijskih govora toga dijalekta na Žumberku, kao što su Jurkovo Selo i Pribić). Upravo su govornici čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta iz središnje Hrvatske velikim dijelom bili, u doba turskih osvajanja, prisiljeni napustiti svoju domovinu, pa njihovi potomci koji su govornici toga dijalekta danas žive u austrijskom Gradišću (gdje su među Hrvatima najbrojniji), također u zapadnoj Mađarskoj i u Slovačkoj oko Bratislave. Nekoć ih je bilo i u južnoj Moravskoj (Češka Republika). U Sloveniji su, u Beloj krajini, još ostali ostatci ostataka nekoć brojnih govornika toga dijalekta (Vulić 2019, 438)..

Stjepko Težak u članku *Dokle je kaj prodro na čakavsko područje?* piše kako je riječ o kajkavskom prodoru iz središnjih prostora hrvatske kajkavštine u pravcu jugozapada. Oko Ozlja i Karlovca, postojali su, i još uvijek postoje prijelazni čakavsko-kajkavski govori jer je stara granica između čakavštine i kajkavštine bila na Kupi. To je pak prouzročilo mnoga neslaganja oko utvrđivanja čakavsko-kajkavskih međa (Težak 1981, 169).

Na tom području mnogi kajkavskima smatraju Jurovo, Bubnjarci, Kamanje, Ozalj, Hrašće, Netretić, Stative, Jelsa, Zadobarje, a čakavskima Ribnik, Rosopajnik i Prilišće. To razgraničenje nije provedeno po čvrstim i jasnim kriterijima, bez obzira je li kriterij podjele akcent ili nešto drugo (npr. Ribnik i Netretić ili Ribnik i Jurovo). U većini je slučajeva prikladnije govoriti o prijalaznim govorima jer pripadnost narječju ne određuje samo uporaba upitno-odnosne zamjenice. To znači da se pojedini govori koji imaju zamjenicu *kaj* (npr. govor Ogulina) svrstavaju u čakavsko narječje zbog niza drugih dijalektnih osobina (*Ibid.*).

Jezikoslovac Stjepko Težak (*Ibid.*, 170–171) piše kako je *kaj* potisnuo *ča* na crti Pribić – Ozalj – Ribnik – Novigrad – Dubovac – Belaj – Zvečaj – Bosiljevo – Barilović – Ogulin. Jedino mjesto u kojem se očuvala zamjenica *ča* je Vukova Gorica. Isto se dogodilo čakavskim govorima u Žumberku gdje je *ča* očuvalo samo mjesto Kalje sa zaseocima. Težak smatra da je kulturna dominacija kajkavsko-čakavskoga Ozlja, u govoru kojega se rabio *kaj*, pa tako i u književnom jeziku ozaljskoga kruga, mogla biti uzrokom potiskivanja zamjenice *ča*. Kad su nakon neuspjele urote zrinsko-frankopanski gradovi prešli u ruke njemačkih i mađarskih feudalaca, Paradeisera, Herbersteina, Bathynyja i drugih, *ča* je već bilo potisnuto i očuvano samo u pojedinim mjestima. Sličan su jezični utjecaj, piše Težak (*Ibid.*), izvršili i veliki urbani centri poput Karlovca i Ogulina, a kasnije i manji, poput Duge Rese, u kojima je građanski sloj vrlo lako prihvatio *kaj* kao otmjeniju riječ administracije, sudstva i crkve, osobito u doba prevlasti kajkavske književne riječi u 18. i početkom 19. stoljeća.

Težak upozorava na jednu dijalektološki važnu činjenicu, a to je da nisu istu sudbinu imale i riječi složene sa zamjenicom *ča*, odnosno *kaj*. Zato se vrlo često u kombinaciji s *kaj* susreće upitni prilog *zač* 'zašto' (nastao od *za* + *ča*, odnosno *čb*) već oko rijeke Kupe, u ribničkim i stativskim govorima. Uz to se kao uzročni veznik rabi gotovo isključivo *zač*. U ozaljskom se govoru u toj službi upotrebljava hibrid kajkavskoga *zakej* i čakavskoga *zač*, tj. *zak*. Dalje prema jugozapadu *zač* je sve uobičajeniji, a sukladno tomu i *nač* 'našto', *poč* 'pošto', *vač* 'ušto'. *Nikaj* i *nikej* u značenju *ništa* u pravilu se ne pojavljuje u označenim krajevima, nego se govori *niš* (što je opet nastalo od *nič* < (*ni* + *ča*, odnosno *čb*) ili novije *ništa*. Tu je proširenija zamjenica u značenju *nešto*, ali je u južnim i zapadnim selima ovoga područja češće *ništo*, nego *nikaj* ili *nikej* (*Ibid.*, 171).

Kao ustrajnije patioce zamjenice *kaj*, Težak navodi neke druge leksičke kajkavizme

koji dopiru i do krajnjih rubova, točnije do Desmerica i Zagorja kraj Ogulina: *bantovati, cug, čez, dečko (dečko), melja, plac, švorac* i dr. Upravo zato je teško neku tzv. tipičnu kajkavsku riječ (npr. *hiža*) proglasiti nečakavskom kad je susrećemo i u nizu čakavskih govora (*Ibid.*).

Postoji velik broj izoglosa zajedničkih i čakavskom i kajkavskom, a u pokojem primjeru i štokavskom narječju. Težak piše da te osobine nisu rezultat kajkavskoga prodora na ovo tlo, nego su sljedeće jezične crte:

a) Promjena $o > u$

- I jd. (*tum cestum – s čovikum, s veslum*);
- D mn. (*čovikum, veslum*);
- u zamjenicama: *un, unaj, unakov, kulik, ovulik, tulik, unulik*;
- u priložima: *unda, unud, unam, kuliko, tuliko, ovuliko, unuliko*;
- u 1. licu množine prezenta: *nosimu*.

Taj je jezični razvoj karakterističan gotovo za cijelo razmatrano područje. (, 172–173).

b) Čuvanje staroga inicijalnoga skupa *čr* (*črip, črivo, črv*).

To je zajednička crta čitavoga razmatranoga područja, samo se u selima jugozapadno od Karlovca ne rabi dosljedno, tj. osim *črip* i *črv* govori se i *crn*, a oko Ogulina i *crevo*, što je očito štokavski utjecaj (*Ibid.*, 173).

c) Izostanak *dž* i njegova zamjena sa *ž* ili *đ* (*žep, svidožba, đamija*).

Samo se u nekim selima uz Koranu može čuti *dž*, i to u posuđenicama, uglavnom turcizmima, npr. *dželep* u Mateškom Selu, *konadžija* u Gornjem Mekušu (*Ibid.*).

d) Zamjena *dj > j* (*meja, mlaji*) i sekundarno *đ* (*lađa < ladja*).

Uobičajne su riječi *posuđe* i *sade*, ali ponegdje se čuju i starije realizacije *posudje* i *sadje* (npr. u Bubnjarcima i Podbrežju).

e) Ne provodi se zamjena $l > o$ na kraju sloga, odnosno na kraju riječi (*rekal, selce*).

f) Izostaje sibilizacija *težaki, oblogi, duhi, digat(i), dihat(i)*.

g) Obezvučuju se zvučni suglasnici na kraju naglasne cjeline (*dedt, bobp, rogk, riđć, mrazs, nožš*).

h) Kad je riječ o sklonidbenom sustavu imenica izrazitije su razlike u D mn. muškoga roda. Naime, govori bliži kajkavštini imaju *-um* (rjeđe *-em*), a oni s više čakavskih crta *-im* i *-am* (*konjum, konjem* nasuprot *konjim, konjam*). Govori koji su blizu novoštokavskima (Kejići, Mateško Selo) mogu imati dugu množinu (*volovi – volovim, košovi – košovim*). Vokativ je u pravilu jednak nominativu, ali se na cijelom području javlja i vokativni oblik s nastavkom *-e* za jedninu ženskoga roda (*Mare, koke*, prema N jd. *Mara, koka*). Taj oblik ima naglašenu

izražajnu vrijednost *i*, naglašava Težak (*Ibid.*) pripada čakavskoj osnovici.

i) U sklonidbenom sustavu pridjeva ističu se dva tipa.

Na većem dijelu razmatranoga područja u genitivu (akuzativu) i dativu prevladavaju nastavci *-ega*, *-emu*, koji mogu biti jednako kajkavski kao i čakavski. Nastavci *-oga* i *-omu* čuju se, ističe Težak (*Ibid.*, 173–174) u govorima Prekrižja (Jezerine, Begovo Brdo, Čunkova i Medvenova Draga) i pojedinih naselja istočno od Karlovca (Kamensko, Gornje Mekuše, Kobilić, Husje, Vodostaj). U novije vrijeme, pod utjecajem standardnoga jezika, govornici sve više počinju izjednačavati dativne, lokativne i instrumentalne množinske oblike. Ponegdje se u istoj kući može čuti, ali u različitim generacijama, *na belim konju* i *na belemu konju*, *lipim ženam* i *lipima ženama*.

j) Nestanak dvaju prošlih vremena, aorista i imperfekta, te uz njih glagolskog priloga prošloga, također karakterizira ove govore. Vrlo je rijetko uz rijeku Koranu Težak (*Ibid.*, 174) zabilježio pokoji aoristni oblik.

k) U 3. licu množine prezenta mogući su nastavci *-iju*, *-idu*, *-e*, *-aju*, *-edu*, *-u*.

Težak (*Ibid.*) upozorava da na izrazitije kajkavskom području (Vrhovec, Podbrežje, Ozalj, Hrašće) izostaju prezentski nastavci *-idu*, *-edu* koji su svojstveni čakavštini, a ravnopravno se, zavisno o glagolskim vrstama, izmjenjuju *-iju* i *-e*, te *-aju* i *-u* (npr. *nosiju* i *nose*; *pleteju* i *pletu*). U nekim izrazitije čakavskim selima češće je *-idu*, *-edu* (Bosiljevo, Gornje i Donje Mekuše, Kobilić, Prekrižje, Ribnik). Oko Ogulina češći je nastavak *-u* u oblicima 3. l. množine prezenta glagola IV. vrste, npr. *mislu* (*Ibid.* 174).

Pojedine dijalektne značajke koje se susreću na kajkavskom području nisu svojstvene kajkavštini, ali jesu čakavštini i štokavštini. Među takvim dijalektnim značajkama Težak (*Ibid.*) izdvaja:

a) Odras nekadašnjega nosnoga samoglasnika (*put*, *nogu*, također u glagola II. vrste, npr. *vrnit*, *maknit*). Međutim, Težak (*Ibid.*) upozorava i na realizacije tipa *vrnati*, *məkmati* u Pribiću, Vrhovcu, Podbrežju, Ozlju i Mahićnu.

b) Odras poluglasa je *a* (*dan*, *tanak*).

Takav odras, koji je karakterističan za čakavštinu i štokavštinu, susreće se ponegdje i na kajkavskom području, npr. oko Samobora *maša*, *snaha*, *kadi*, *lahki*). U Ozlju, Vrhovcu i Podbrežju, osim realizacija sa samoglasnikom *a*, ima i realizacija s poluglasom (*daska*, *məknał*, *otac*, *dobər* (*Ibid.*)).

c) Izgovor slivenih glasova *č*, *ć*, također glasa *đ* isti je kao u štokavštini (*Ibid.*).

d) Šćakavizam je u dijelu razmatranih govora uobičajen (Pribić, Vrhovac, Podbrežje,

Ozalj, Mahićno, Kobilic). Težak (*Ibid.*, 174–175) smatra ga obilježjem čakavštine.

- e) Čakavsku osnovicu analiziranih govora potvrđuje i odraz praslavenske skupine *zgj*, ali, smatra Težak, pojedine realizacije ukazuju i na znatan štokavski utjecaj.

Težak (*Ibid.*, 175–176) je u tom čakavsko-kajkavsko-štokavskom preplitanju istaknuo i one značajke koje se mogu smatrati samo čakavskima. Među njima u ovom radu ističu se ikavsko-ekavski odraz jata kakav je uobičajen u čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu. Odstupanja od takvoga tipa odraza jata može se, kako navodi Težak (*Ibid.*) naći u govorima Ozlja, Podbrežja i Vrhovca, gdje prevladavaju ikavizmi (*cil, dil, cina, pina, strila, besida, želizo, lin, gnjizdo, povismo, nevista, zvízda*), dok bi u čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu u tim primjerima očekivali ekavizme.

Čakavskim obilježjem Težak (*Ibid.*, 176) smatra i komparative tipa *glaji, huji, mlaji, slaji, dalji, meklji, žući, bržiji*.

- a) Isti autor (*ibid*) navodi kako je sklonidba imenica muškoga roda s nejednakom osnovom (tipa *Drago – Dragota – Dragotu*), koja se rabi na cijelom razmatranom području, uključujući i Žumberak, također čakavsko obilježje.
- b) Među čakavizme ubraja i vokativni oblik s nastavkom *-e* (*Mâre, kôke*), a za veći broj govora na ovom području i uporabu oblika N jd. s nastavkom *-e* u ženskom rodu (*Mare, Ane*) (*ibid*).
- c) Skraćeni oblik prezenta glagola 'htjeti' može se rabiti na početku rečenice i biti naglašen. To Težak (*ibid*) također svrstava među čakavske osobine (*Ćeš it(i)? Ću. Ćete sliv? Ćemu.*).
- d) Izostanak početnoga *o-* u pokaznim zamjenicama, u položaju nakon prijedloga, također ističe (*ibid*) (*na vu njivu, na nim grmu*), a još su rjeđi glasovni skupovi s promjenom *čnj, ćnj > šnj* (*pešnjak, bradišnjik, obršnjak*).
- e) Među čakavskim osobinama (*ibid*) navodi i blagdanska imena u obliku ženskoga roda (*Petrova, Rokova, Vidova*). Ističe da je ta pojava češća u zapadnom dijelu razmatranoga područja (Vukova Gorica, Generalski Stol, Donji i Gornji Zvečaj), a u istočnom dijelu rijetko, a i tada najčešće samo u lokativnim oblicima (npr. u Ozlju: *o Petrovi, o Vidovi*).
- f) Upitni prilozi *nač, poč, vač, zač* ne rabe se na području sjeverno od Kupe, ni u Ozlju, također se ne rabe u selima neposredno oko Karlovca (*Ibid.*).

Težak zaključuje kako je vrlo teško ustanoviti čvrstu čakavsko-kajkavsku granicu na razmatranom području. Smatra da bi prema čestotnosti čakavskih i kajkavskih osobina bilo

moguće ustanoviti granicu linijom Kamanje – Hrašće – Mahićno – Gradac – Kamensko – Gornje Mekušje (kao kajkavska rubna sela), i to samo uvjetno. Naime, pitanje je, ističe Težak (*Ibid.*, 180) koliko zaista ima relevantnih dijalektnih razlika između tih kajkavskih sela i njihovih neposrednih čakavskih susjeda na liniji Bubnjarci – Žakanje – Jugovac – Stranica – Pišćetke – Grdun – Zadobarje – Hrnetić – Švarča – Turan.

2.5. *Južnočakavski ikavski dijalekt*

Danas se južnočakavskim ikavskim dijalektom govori samo na uskom kopnenom prostoru uz more, i to isprekidanim štokavštinom. To se područje na obali prostire od Novigrada i Privlake do ušća Cetine. Većina govornika ovoga dijalekta još uvijek živi na dalmatinskim otocima, od Pašmana do Korčule i Visa, uključujući i čakavski, tj. sjeverni dio poluotoka Pelješca. Navedeno područje na obali i otocima jest autohtoni prostor južnočakavskoga ikavskoga dijalekta. Međutim, u prošlosti je bilo i značajnih migracija govornika toga dijalekta u sjeverozapadnu Istru, na prostor između donjega toka rijeke Mirne i rijeke Dragonje, a također i na manje područje južno od rijeke Mirne. Potomci tih preseljenika danas su također govornici južnočakavskoga ikavskoga dijalekta. Može se pretpostaviti da su čakavci ikavci nekoć živjeli i sjevernije, negdje u trokutu između Save, Une i Kupe. U doba turskih osvajanja napustili su to područje, a njihovi potomci žive u južnom Gradišću u Austriji. Postoje i naknadno ikavizirani čakavski govori, kao npr. govor Poveljane na otoku Pagu koji je i prije bio čakavski, ali ikavsko-ekavski.

Sanja Vulić (2002, 91–92), u članku *Narječna i dijalekatna pripadnost govora Poveljane na otoku Pagu*, piše da su govori otoka Paga u više navrata bili predmetom zanimanja jezikoslovaca. U sklopu svojih istraživanja ti su se autori, barem usputno, doticali i poveljanskoga govora od sredine pa do kraja 50-ih godina 20. stoljeća. Josip Hamm 1955. godine određuje jug otoka Paga štokavskim. Godinu dana kasnije, 1956. dijalektolog Mate Hraste objavljuje dva kraća izvješća o svom dijalektološkom istraživanju na otoku Pagu. U prvom od njih spominje posjet Lunu, Novalji i mjestu Pagu, a u drugom izvješću spominje štokavske govore u mjestima Gorica, Dinička, Poveljana i Vlašići. Hraste u govoru Poveljane zamjećuje jak utjecaj govora mjesta Paga, posebice u naglasnom sustavu pa navodi primjere: *rūčāk*, *čovīk* (genitiv jednine *čovīka*), *nevīsta*, *zvīzdā*, *gnījzdo*, *glāva*, *divāniti*, *pōsteja*, *vāriti*, *kōzlić* i *kozlić*, *būnār* (Hraste prema Vulić, *Ibid.*).

Vulić (*Ibid.*, 92) ističe da taj osvrt na povljansku akcentuaciju navješćuje mogućnost drugačijega pristupa povljanskomu govoru u 70-ima i početkom 80-ih godina 20. stoljeća. Tako su npr. dijalektolozi Božidar Finka i Milan Moguš, za razliku od Hamma i Hraste, svrstali govor Poveljane u čakavsko narječje. Za razliku od Finke i Moguša, njihovi suvremenici Petar Šimunović i Reinhold Olesch nekoliko godina poslije u *Čakavisch-deutsches Lexikonu*, ponovo promiču Hammovu i Hrastinu tezu, po kojemu istočni dio otoka Paga, pa tako i Poveljanu, nastanjuju štokavci, dok su čakavci samo u zapadnom i čakavskom središnjem dijelu otoka. Dijalektno stanje i odnose na otoku Pagu istraživao je i nizozemski slavist Peter Houtzagers koji se načelno slaže s Hrastinim mišljenjem. Pritom je ipak iznimno važno naglasiti da je Hraste povljanski govor smatrao štokavskim govorom pod čakavskim utjecajem govora mjesta Paga, dok Houtzagers taj govor smatra prijelaznim govorom između paške čakavštine i novoštokavskih dijalekata (*Ibid.*).

Vulić (*Ibid.*) spominje i dijalektologinju Silvanu Vranić koja je u novije vrijeme istraživala paške govore te zaključila da se u jugoistočnim paškim govorima preklapa čakavski supstrat i štokavski superstrat u većoj ili manjoj mjeri, npr. u govorima Poveljane, Vlašića, a donekle i Dinjiške. Također treba izdvojiti i skupinu autora koji su svoju analizu paških govora objavili 1990. godine u studiji *Lingvističke udaljenosti otoka Paga*. Ti autori smatraju da govor Poveljane, poput štokavskih govora na obližnjem podvelebitskom kopnu, pripada štokavskom narječju, konkretno novoštokavskom ikavskom dijalektu, i to ponajprije zbog novoštokavske akcentuacije, premda sa znatnijim udjelom paške čakavske akcentuacije. Ta skupina autora svrstava povljanski govor među novoštokavske ikavske. Iz njihove studije Vulić (*Ibid.*) izdvaja primjere *gláva* (pored *glâva*), *čèlo*, *čír*, *bùbrig*, *nòga*, *díte*, *tétac*, *òganj*, *dàska*, *pìjät*, *òvca*, *mlíko*, *čèla*, *pívac*, *biláncè*, *dlíto*, *krúpa*, *mìsēc*, *zvízda*, *pìjàca*, *bríco*, *svidok* itd.

Međutim, kao recenzentica (2001.) dijalektnoga *Rječnika govora mjesta Poveljane* autora Ante Tičića (koji je objavljen 2002.) Vulić u tom rječniku nalazi posve drugačiju akcentuaciju povljanskih riječi i primjera govora od onih koje su zabilježili autori rada *Lingvističke udaljenosti otoka Paga* više od jednoga desetljeća prije. Ukratko, sve što je u tom rječniku zabilježeno ima u potpunosti čakavska obilježja. Naglasni inventar sastoji se od dva silazna akcenta, dugoga i kratkoga, očuvano je staro mjesto naglasaka i prednaglasnih dužina. U tom je kontekstu posebice zanimljiva usporedba naglasaka u istim riječima u prethodno spomenutom radu i u Tičićevu rječniku. One u Tičića imaju tipično čakavske naglaske: *glāvà*, *čelò*, *čír*, *bubrìg*, *nogà*, *díte*, *tetàc*, *daskà*, *pìjät*, *ovcà*, *mlíko*, *pīvàc*, *bilāncè*, *dlītò*, *krūpà*, *mìsec*,

zvīzdà, pijäca, brīcò, svidòk. Regresivno pomicanje silaznoga naglasaka u pojedinim primjerima kao *òganj, čèla* (*Ibid.*, 93).

Vulić (*Ibid.*, 94) zaključuje da je već od 16. ili 17. stoljeća stari čakavski supstrat istočnih paških govora u kontaktu s novim štokavskim superstratom pa odatle štokavski elementi u tim govorima. S druge strane, Hraste govori o jakom utjecaju govora mjesta Paga na povljanski govor, posebice u akcentuaciji. Polazeći od postavke da je dijalektolog Hraste bilježio točne naglaske, Vulić pretpostavlja da je u drugoj polovici 20. stoljeća čakavski govor grada Paga, kao administrativnoga središta, znatnije utjecao na govor Poveljane, pa je zato u Tičićevu rječniku povljanska akcentuacija „čakavskija“ nego što je bila 50-ih godina 20. stoljeća ili što je bila 1990. godine. To znači da je izvorno čakavski govor Poveljane ikavsko-ekavskoga dijalekta najprije ikaviziran i djelomice štokaviziran priljevom velikoga broja štokavaca ikavaca u doba turskih osvajanja, a zatim opet postupno rečakaviziran, tj. mijenjao se od prvotne čakavštine prema novoštokavštini u 16. ili 17. stoljeću, pa onda u 20. stoljeću postupno opet prema čakavštini, posebice u pojedinim segmentima kao što je akcentuacija (*Ibid.*).

Ukratko, zbog složenosti povljanske jezične slike, u dosadašnjoj su literaturi zabilježena različita mišljenja o narječnoj pripadnosti toga govora. Svi se slažu da su u tom govoru došla u kontakt dva narječja (čakavsko i štokavsko), ali imaju različita mišljenja je li taj govor danas štokavski, ili je čakavski, ili je čakavsko-štokavska mješavina. Budući da u narječnoj podjeli mješoviti govori nisu najbolje rješenje, najbolje je odrediti je li riječ o čakavskom ili o štokavskom govoru. Pritom valja znati da svi današnji mjesni govori na otoku Pagu koji su „čisto“ čakavski, pripadaju čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu. Za razliku od njih, povljanski je govor dosljedno ikavski, s tek ponekim rijetkim općeproširenim ekavizmom, kao što je npr. *zenica* 'zjenica'. Zato je logično pretpostaviti da je i povljanski govor, poput ostalih paških govora, prvotno bio govor čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta, u kontinuiranom nizu mjesnih govora toga tipa, od onih na otoku Krku (koji je sjeverno od Paga) pa sve do onih na otoku Ugljanu (koji je južno od Paga). Današnja konsekventna uporaba ikavskoga odraza jata može se objasniti utjecajem novopridošlih govornika novoštokavskoga ikavskoga dijalekta u Poveljanu već od 16. i 17. stoljeća. To je razlogom zašto su u povljanskom rječniku zabilježeni primjeri tipa *rīpa* 'repa', pa *kolīno, mīsto, tīlo, tīsto* itd. S ikavskim refleksom jata, tok bi u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima u tom položaju bio ekavski odraz (*Ibid.*, 94–95). Osim u odrazu jata, štokavski se utjecaj jasno prepoznaje u uporabi zamjenice *što*.

Na temelju svega ovdje navedenoga, povljanski se govor u ovom radu svrstava u južnočakavski ikavski dijalekt.

Sanja Vulić (2004, 191) u članku *Iz sufiksarne tvorbe imenica u vinišćarskom govoru* piše o osnovnim dijalektalnim značajkama vinišćarskoga govora i sufiksarnoj tvorbi imenica. Vinišća su smještena na jadranskoj obali, otprilike na pola puta između Trogira i Rogoznice. Govor Vinišća pripada južnočakavskom ikavskom dijalektu čakavskoga narječja. Naglasni sustav je peteročlan, a sastoji se od akuta i dva silazna akcenta (kako je uobičajeno u čakavštini), a uz njih (pod utjecajem obližnjih govora novoštokavskoga ikavskoga dijalekta) ima još i dva uzlazna naglasaka. To znači da je naglasni inventar ovaj: kratki i dugi silazni naglasak, akut, kratki i dugi uzlazni naglasak, te uz navedenih pet naglasaka još i pozicijski uvjetovana zanaglasna dužina (*Ibid.*).

Vulić piše kako je govor Vinišća, kao i susjednoga mjesta Sevida i obližnjega otoka Drvenika poseban po odnosu zamjenice *ča* i upitnih priloga. Podsjeća na prijašnja dijalektološka istraživanja koja su pokazala da postoji veći broj govora u kojima izostaje upitno-odnosna zamjenica *ča*, ali su uobičajeni upitni prilozi kao npr. *zač* 'zašto i za što', *poč* 'po što i pošto', *nač* 'na što i našto' i sl. Napominje da su to čakavski govori premda se u njima ne rabi zamjenica *ča*, odnosno da se u suvremenoj dijalektologiji tako svrstavaju ponajprije zbog navedenih upitnih priloga. Naravno, u obzir se uzimaju i ostale dijalektne osobine. Za razliku od takvih govora u kojima se rabe upitni prilozi *zač*, *poč* i sl., ali u kojima izostaje zamjenica *ča*, govor Vinišća, a također i spomenuti govori Sevida (sjeverno od Vinišća, također na obali) i otoka Drvenika, pripadaju rijetkim govorima s obrnutom kombinacijom, tj. govorima u kojima je uobičajena zamjenica *ča*, ali uz nju se redovito i isključivo rabe realizacije *ništo* 'nešto', *zašto*, *ništa*, *našto*, *svašta*. Usto, u govoru Vinišća sve više se usporedno s realizacijom *ča* i starijim genitivom te zamjenice koji glasi *česa*, počinje čuti i upitno-odnosna zamjenica *šta* i njezin noviji genitiv *čega*, a rabi se i sveza *zà ništa* 'ni za što' i dr. Slična je kombinacija sa zamjenicama *ča* i *ništo* poznata u čakavskom jugozapadnom istarskom dijalektu. Međutim, kao bitnu razliku između govora Vinišća, Sevida i Drvenika s jedne strane te govora jugozapadnoga istarskoga dijalekta s druge strane, Vulić navodi to što su spomenuti govori u Istri štakavski (npr. *gušter*), pa je po tom nedvojbeno utvrđeno da su genetski štokavski. S druge strane, govori sjeverno, tj. sjeverozapadno od Trogira, tj. govori Vinišća, Sevida i Drvenika su šćakavski (npr. *gušćer*), i po tom su s dijalektološkoga aspekta bitno različiti od obližnjih govora u trogirskom zaleđu koji su novoštokavski ikavski štakavskoga poddijalekta. U govorima Vinišća, Sevida i Drvenika

šćakavizmi se realiziraju dosljedno i sustavno, npr. *iščetila* 'oštetila', *kršćivala*, *klišća*, *šćap*, *primošćen* 'premošten'. Zbog toga Vulić (*Ibid.*, 192) zaključuje da ti šćakavizmi, zajedno s čakavskim kondicionalom *bimo* i *bite* za 1. i 2. osobu množine, pokazuju da su ti govori najvjerojatnije genetski čakavski, s vrlo ranim utjecajima štokavštine. Međutim, ne isključuje pretpostavku da su predci današnjih Vinišćara (kao i Seviđana i Drvenčana) zapravo bili šćakavci ikavci te da su njihovi govori bili dijelom nekadašnjega zapadnoštokavskoga narječja koje je pretežito bilo šćakavsko. Ako bi ta pretpostavka bila točna, predci stanovnika Vinišća, Sevida i Drvenika počakavljani su dolaskom na Jadran. No čak i ako su potpuno genetski čakavski, nedvojbjen je vrlo rani štokavski utjecaj na te govore (*Ibid.*).

Vulić piše da u svakom rječotvorbenom sustavu mjesnih govora, pa tako i u vinišćarskom govoru, postoji veliki broj tvorenicama koje se po svojim značajkama ne razlikuju od današnjega standardnoga jezika, nego se pojedine tvorbeno motivirane riječi razlikuju od realizacija u standardnom jeziku samo po svojim fonološkim obilježjima, ili se uopće ne razlikuju. Npr. vinišćarska izvedenica sufiksalsnom tvorbom *ograda* ne razlikuje se od iste u standardnom jeziku. Sufiksalsne izvedenice kao npr. *mladić* razlikuju se naglaskom od sukladne standardnojezične realizacije, a npr. tvorenicama *falisavac* razlikuje se od realizacije *hvalisavac* u standardnom jeziku samo po promjeni *hv > f*, koja je u vinišćarskom govoru uobičajena. Na razini tvorbe riječi između navedenih sufiksalsnih izvedenica u govoru Vinišća i sukladnih izvedenica u standardnom jeziku nema razlike. Autorica je u svom članku analizirala sufiksalsne izvedenice koje su u govoru Vinišća prepoznatljive po svojim tvorbenim elementima, a ne samo po ostalim dijalektnim obilježjima. Sufiksalsna tvorba osnovni je način tvorbe riječi u hrvatskom jeziku općenito. Isto se može reći za tvorbu riječi u govoru Vinišća. Među sufiksima za tvorbu imenica nabroja ove: *-ica*, *-ēnca*, *-ača*, *-ka*, *-jaka*, *-ika*, *-āna*, *-ina*, *-īna*, *-šćina*, *-alina*, *-otina*, *-adūra*, *-uša*, *-aruša*, *-(a)c*, *-an(a)c*, *-ić*, *-ād*, *-enje*, *-jav(a)k*, *-ik*, *-in*, *-ani(n)*, *-čani(n)*, *-jani(n)*, *-un*, *-o*, *-lo*, *-stvo*, *-ār*, *-čār* i *-adūr* (Vulić 2004, 193). Na temelju svojih terenskih istraživanja izdvaja neke od sufiksalsnih izvedenica u vinišćarskom govoru:

- Tvorenicama *dovedenica* izvedena je od glagolskoga pridjeva trpnoga, a označuje žensku osobu. Tvorbeno značenje te riječi glasi 'cura dovedena iz drugog mista' (*ibid.*).
- Sufiks romanskoga podrijetla *-ēnca* u pravilu dolazi s osnovama romanskoga podrijetla. Rabi se za tvorbu imenica ženskoga roda s apstraktnim značenjem. Takve imenice najčešće označuju glagolsku radnju. Imenica *partenca* (prema tal. *partenza*) ima leksičko značenje 'odlazak' (*Ibid.*, 194).
- Među izvedenicama hrvatskim sufiksom *-ača* navodi tvorenicu *zavijača* s tvorbenim

značenjem 'bolest na vinovoj lozi, zbog koje se zavija lišće'. To je izvedenica od prezentske osnove nesvršenoga glagola *zavijati*. Ima apstraktno značenje (*ibid.*, 195).

- Od muškog etnika *Vinišćar*, tj. imenice koja označuje mušku osobu, stanovnika mjesta Vinišća, izveden je mocijskom tvorbom sufiksom *-ka* ženski etnik s tvorbenom preoblikom: *Vinišćarka* 'žena Vinišćar' (*Ibid.*, 195).
- Od ostalih sufikslnih izvedenica koje Vulić analizira u svom radu, navest će se ovdje još nekoliko:
Npr. sa sufiksom *-ić* karakteristične su u vinišćarskom govoru izvedenice *bratić* i *sestrić*. Sufikslna izvedenica *bratić* izvedena je od imenice muškoga roda, a u govoru Vinišća tvorbeno joj je značenje 'sin od brata'. Tvorenica *sestrić* izvedena je od imenice ženskoga roda, a tvorbeno joj je značenje 'sin od sestre' (*Ibid.*, 197–198).
- Izvedenice sufiksom *-ād* gramatički su ženskoga roda *i*-sklonidbe, a značenje im je zbirno. Osnove od kojih se izvode tvorenice sufiksom *-ād* mogu biti imeničke i pridjevne. Izvedenice od imenica najčešće se odnose na ljude ili na životinje, npr. *unučad*, *prasad*, a izvedenice od pridjeva rezervirane su za druga značenja, npr. *zèlenād* 'opći naziv za zeleno povrće' (*Ibid.*, 198).
- Zanimljivo je da sufiks *-ād* može u govoru Vinišća alternirati sa sufiksom *-enje*, pa se npr. kao tvorbene inačice rabe izvedenice *unučād* i *unučenje* (*Ibid.*).
- Također je zanimljiv sufiks *-jav(a)k* kojega nema u standardnom jeziku. Susreće se u izvedenici *biljavak* (gen. *biljavka*) u značenju 'bjelina, tj. svjetlo, mjesto u moru'. Ta je sufikslna tvorenica izvedena od pridjeva *bil* (*Ibid.*).
- Sufiksom *-nik* izvode se imenice od glagolskih i imeničkih osnova. Od prezentske osnove glagola *utopiti* izvedena je imenica *utopnik*. Njezino se značenje u vinišćarskom govoru može opisati ovako: 'muški koji se utopi u moru ili vodi' (*Ibid.*).
- Zanimljiva je i sufikslna izvedenica *zavađun* od prezentske osnove glagola *zavadi*. Značenje joj je 'svadljivac' (*ibid.*).
- Imenica *ševo* stilski je obilježena podrugljiva riječ. Izvedena je sufiksom *-o* od prezentske osnove glagola *ševat* 'šepati' pa znači 'šepavac' (*Ibid.*).
- Sufikslna izvedenica *pokrilo*, u značenju 'poklopac' tvori se od infinitivne osnove glagola *pokrit* (*Ibid.*, 199).
- Također iz rada se izdvaja sufikslna izvedenica *ženinstvo* u značenju 'imanje koje se nasljeđuje po ženi' (*Ibid.*).
- U govoru Vinišća zanimljiva je i sufikslna izvedenica *lovčar* u značenju 'lovac'. Izvedena je od prezentske osnove glagola *loviti*, a označuje mušku osobu (*Ibid.*, 200).

Primjeri pokazuju kako se u različitim mjesnim govorima mogu očekivati različiti sufiksi, ali i različiti načini njihova vezivanja s tvorbenim osnovama riječi koje se rabe u pojedinom govoru.

2.6. Usporedbe čakavskih organskih idioma

Organski idiom je stručni naziv koji dijalektolozi rabe za izvorne, mjesne govore. Sanja Vulić u članku *Što nam danas znači čakavština?* (2020.) piše da, ako se uspoređuju pojedini mjesni govori, nerijetko jedan konkretni jugoistočni čakavski mjesni govor po svojoj jezičnoj strukturi može biti neusporedivo bliži jednomu konkretnom štokavskom mjesnomu govoru (ili skupini govora), dok neki drugi konkretni sjeverozapadni čakavski mjesni govor može biti srodniji konkretnom kajkavskom mjesnomu govoru (ili skupini govora). Također smatra da se nerijetko dva čakavska mjesna govora međusobno mogu više razlikovati nego od standardnoga jezika. Za potkrjepu te postavke izabrala je mjesni govor grada Hvara, kao jedan od govora jugoistočne čakavštine na srednjodalmatinskom otočju, a drugi izabrani čakavski govor jest mjesni govor Vrbnika na otoku Krku, kao jedan od govora sjeverozapadne čakavštine na Kvarneru (Vulić 2020, 22).

U Hvaru je upitno-odnosna zamjenica za osobu *ko*, za ostalo *ca* (kada je ta zamjenica nenaglašena) i *co* (kada je ta upitno-odnosna zamjenica naglašena).

U Vrbniku je upitno-odnosna zamjenica za osobu *ki*, za ostalo *če*. Govor grada Hvara ima tri naglasaka (kratkosilazni naglasak, dugosilazni naglasak i akut), također nenaglašenu dužinu, a vrbnički govor ima dva silazna naglasaka i nema nenaglašenih dužina, npr. u gradu Hvaru se govori *rūkă*, a u Vrbniku *rukă*.

Poznato je da se u čakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu, po već spomenutom pravilu Meyera i Jakubinskoga, rabe kombinacije jata tipa *misit testo* 'mijesiti tijesto'. Tako je i u vrbniku kojega govor pripada tomu čakavskom dijalektu, dok je u ikavskom gradu Hvaru *misit tisto*. Odras kratkoga poluglasa u vrbničkom je govoru u pravilu *e* (*denes*), a u govoru grada Hvara je redovito *a* (*danas*). Od nekadašnjega poluglasa iz staroga *чръмънь* 'crven' razvilo se *čevjen* u govoru Vrbnika, dok je u govoru grada Hvara *carnjen*. To pokazuje da razmatrana dva

čakavska govora imaju različit odraz poluglasa u nekadašnjem početnom skupu *čbr-*, a usto i druge međusobno različite fonološke promjene u tom primjeru. Vulić dalje, uspoređujući ta dva govora, navodi i druge primjere s razvojem poluglasa, zatim drukčiji razvoj nekadašnjega *-bje* kod imenica srednjega roda, npr. u Vrbniku s također drukčijim razvojem u ovim dvama govorima pa je npr. u Hvaru *ûje*, a u vrbničkom govoru *uli* 'ulje'. Dalje navodi razlike u refleksu nekadašnjega samoglasnoga *l* koji je u vrbničkom govoru dao *el* (npr. *gelbok*), a u govoru grada Hvara *u* (npr. *dubok*). Upozorava na promjenu dugoga i nekadašnjega dugoga samoglasnika *a > o* u hvarskom govoru (npr. *glova* 'glava') dok je u vrbničkom govoru *glava* jer nema te promjene. Različita je i sudbina završnoga *-l* u obliku muškoga roda gl. pridjeva radnoga, koje se u govoru grada Hvara reducira (npr. *kupi je*) 'kupio je', a u vrbničkom se govoru čuva (npr. *kupil je*) (*Ibid.*, 22–23).

Na morfološkoj razini autorica navodi različit razvoj oblika N jd. ženskoga roda staroga sklonidbenoga tipa *loky*, G jd. *lokve* (u Vrbniku je N jd. *lokî*, a u Hvaru *lokva*). U Hvaru se govori *igraška* 'igračka', a u Vrbniku imenica srednjega roda *sirgalce*. Osobito je važna razlika u sklonidbenim oblicima pa je u Hvaru N jd. *magla*, G jd. *magle*, N mn. *magle*, a u Vrbniku N jd. *megla*, G jd. *megli* i N mn. *megli*. U oba se govora rabe muška imena tipa N jd. *Frane*, ali u Hvaru je G *Franeta*, D *Franetu*, a u Vrbniku *Frana*, D *Franu*. Razlike u fonološkim i morfološkim obilježjima Vulić (*Ibid.*, 23–24) ilustrira istoznačnim rečenicama *Ženi i djevojki živoga su me pojale* iz Vrbnika, odnosno *Žene i dimnje iziie su me živega* iz Vrbnika (u značenju 'žene i djevojke pojele su me živoga').

Također navodi značajne leksičke razlike između dvaju uspoređivanih čakavskih govora koje nisu uvjetovane samo preuzimanjem iz stranih jezika i njihovih dijalekata nego su to nerijetko različite hrvatske riječi u istom značenju, npr. *trgadba* u Vrbniku i *jematva* u Hvaru ('berba grožđa'), *kaška* u Vrbniku i *zmaja* u Hvaru ('zmija'), *kuš* u Vrbniku i *kaduja* u Hvaru ('kadulja'). Autorica napominje da raspodjela tih leksema u razmatranim čakavskim govorima opet velikim dijelom prati raspodjelu na čakavski jugoistok i sjeverozapad (*Ibid.*, 24–25).

Nakon te skupine u kojoj se u oba govora rabi hrvatska riječ, donosi skupinu u kojoj se u vrbničkom govoru rabi hrvatska riječ, a u hvarskom posuđenica, npr. *hoveji* u Vrbniku, *kalcete* u Hvaru ('čarape'). *Stelba* u Vrbniku, *skalina* u Hvaru ('stuba'). Zatim slijedi skupina istoznačnih riječi kada je u vrbničkom govoru posuđenica, a u hvarskom hrvatska riječ, npr. u Vrbniku *angurija*, a u Hvaru *dinja* (u značenju 'lubenica') (*Ibid.*, 26).

Slijedi skupina posuđenica s istim značenjem u oba govora, ali te su posuđenice različite jer su preuzete iz različitih stranih jezika, npr. latinizam *plovan* u Vrbniku i talijanizam *kurot* u Hvaru ('župnik') (*Ibid.*, 27).

Autorica navodi i primjere kada je u u oba govora posuđenica iz mletačkoga, ali premda je u oba govora značenje isto riječ je različita, npr. *fuga* u Vrbniku i *priša* u Hvaru ('žurba').

Vulić ističe da su primjeri koje je navela samo izbor, ali da i taj izbor dobro pokazuje kako nije moguće govoriti o jedinstvenom čakavskom sustavu (*Ibid.*).

3. O govoru mjesta Lastova

Sanja Vulić istaknula je u članku *O govoru mjesta Lastova* (2020.) da je o malo kojem govoru toliko proturječnih mišljenja i toliko međusobno različitih zapisa. Napominje da suvremeni dijalektolozi mahom govor Lastova načelno svrstavaju u čakavsko narječje, premda su svjesni činjenice da se u tom govoru uopće ne rabi zamjenica *ča*. Napominju da su Lastovci jekavci i da inače uopće nema čakavaca jekavaca, pa zato ističu da je to jedini čakavski jekavski govor (Vulić 2020, 43).

Dalje navodi osnovne značajke lastovskoga govora: potpuni izostanak zamjenice *ča* i upitnih priloga od nje složenih, pa se isključivo rabi *što*, *zašto*, *ušto*, *nješto* ('nešto'), *ništa* itd. Budući da su Lastovci jekavci, isključivo se od njih čuje *djeca*, *tjelo* ('tijelo'); *njesi*, *njesu* ('nisi, nisu'), *nješto* ('nešto'), *njeki* ('neki') itd. Uporabu zamjenice *što* i od nje složenih riječi, kao i dosljedne jekavizme, dijalektolozi smatraju dubrovačkim utjecajem na lastovski govor. Isto vrijedi za množinske padežne oblike u tom govoru tipa *na rukama*; *s rukama*; *nogama* (*Ibid.*).

U dijalektološkoj literaturi može se naći podatak da lastovski govor ima pet naglasaka, ali Vulić je u svojem dijalektološkom istraživanju toga govora zabilježila samo dva silazna naglasaka, dugi i kratki. Napominje da uzlazni dugi naglasak autohtoni Lastovci izgovaraju samo iznimno u pojedinim riječima, pa zato nije sastavnim dijelom njihova naglasnoga sustava. Zaključuje da su u lastovskom govoru važna obilježja stare hrvatske arhaične štokavštine (*Ibid.*).

Također smatra važnim istaknuti da govor Lastova sa štokavskim govorima veže prezent glagola *moći* (npr. *on može*), dok je na najbližim čakavskim otocima redovito *on more*. Na Lastovu se čak može čuti i *oni možu* ('oni mogu'). Isto tako Lastovci ne rabe čakavsko *crikva* (kako je na obližnjim čakavskim otocima) nego štokavsko *crkva*. Čak se u novije vrijeme i neke novoštokavske značajke pojavljuju u lastovskom govoru, iste kao u dubrovačkom govoru, npr. najnovije jotiranje tipa *neđeja* ('nedjelja'), *đe* ('gdje'), *viđet* ('vidjeti'). Ali, autorica navodi i niz značajki koje lastovski govor vežu sa spomenutim otočkim čakavskim ikavskim govorima, npr. izostanak izgovora glasa *lj* (*Tri kraja* 'Tri kralja'), *najboja zemja* ('najbolja zemlja'), *posteja* ('postelja'), *poje* ('polje'), *nevoja* ('nevolja'). I neka značenja su prepoznatljiva u čakavštini, npr. korištenje pridjeva *veselo* u značenju 'brzo', npr. *veselo vazmi bokun karte* ('brzo uzmi komad papira'). Neka pak obilježja lastovskoga govora bliska su udaljenim čakavskim govorima kao npr. realizacije sa samoglasnikom *o* na mjestu nekadašnjega samoglasnoga *l* tipa *jaboka* ('jabuka'), *žot* ('žut'), *pon* ('pun'), *vona* ('vuna'), *soza* ('suza'), pridjev *dog* ('dug'). U tom se pogledu lastovski govor može usporediti s arhaičnim čakavskim govorom Dobrinja i okolice na otoku Krku (*Ibid.*).

Autorica zaključuje da su stanovnici Lastova vrlo rano bili u kontaktu i s arhaičnim štokavcima i s govornicima čakavskoga narječja, a kako se dubrovački govor u 16. stoljeću počeo novoštokavizirati, pojedini novoštokavizmi na fonološkoj i morfološkoj razini iz dubrovčakoga su govora postupno prihvaćeni i u lastovskom govoru (*Ibid.*).

4. Hrvatski jezik izvan Hrvatske u staroj i novoj dijaspori u 20. stoljeću

Sanja Vulić u članku *Hrvatski jezik izvan Hrvatske u staroj i novoj dijaspori u 20. stoljeću* (2019.) piše da se, osim Hrvata u Bosni i Hercegovini (koji su u toj državi jedan od triju konstitutivnih naroda), Hrvati izvan Hrvatske mogu podijeliti u dvije osnovne skupine. Jedna od njih su hrvatske manjinske zajednice (s kulturološkoga, a ne političkoga aspekta), a druga skupina je hrvatsko iseljeničtvo. Pripadnici pojedine manjinske zajednice doselili su u isto vrijeme s jednoga područja na novo teritorijalno uglavnom kompaktno područje pa čuvaju svoje mjesne govore iz stare domovine, također etnografsko naslijeđe te ostala kulturološka obilježja, a tijekom stoljeća obično i način života jer je to najčešće bilo poljoprivredno stanovništvo. Za razliku od tih homogenih autohtonih manjinskih zajednica, iseljeničke su zajednice heterogene, pojedinci se nerijetko znatno razlikuju po obrazovanju, socijalnom statusu i društvenom ugledu, po razlozima iseljavanja i svjetonazoru, po mjestima iz kojih su iselili, po načinu života u novoj domovini (Vulić 2019, 405).

Do 1941. godine iseljeničke su se zajednice uglavnom formirale u preookeanskim zemljama Sjeverne i Južne Amerike te Australije i Novoga Zelanda, a u drugoj polovici 20. stoljeća sve su brojnije iseljeničke zajednice u zapadnoj Europi, posebice u Njemačkoj, ali ima ih i u Južnoafričkoj Republici (*Ibid.*).

4.1. Jezično homogene skupine

Vulić jezično homogene skupine prema načinu nastanka dijeli u dvije podskupine, migracijske i nemigracijske.

Migracijske jezično homogene skupine određuje kao one koje su se formirale preseljavanjem više obitelji, a nerijetko i čitavih sela ili skupina sela s jednoga manje-više užega područja na drugo, također uglavnom teritorijalno manje područje srednje ili jugoistočne Europe, i to u određenom razdoblju koje je moglo trajati nekoliko desetljeća, ali i čitavo stoljeće, pa i duže. Takav tip preseljenja Hrvata uglavnom se događao od druge polovice 15. stoljeća pa do početka 1820. kada je nastala posljednja, i to vrlo mala autohtona zajednica toga tipa, ona u Čeneju u Rumunjskoj (*Ibid.*, 406).

Pod nemigracijskim jezičnim homogenim skupinama podrazumijeva se stanovništvo koje

na određenom području živi jednako dugo ili čak duže od današnjega većinskoga naroda na tom području. Pripadnici takve jezične skupine nisu selili iz svoje matične domovine, nego su dijasporom postali kada su ih novoustanovljene državne granice odijelile od matičnoga naroda (*Ibid.*).

4.1.1. Jezično homogene migracijske skupine

Nastanak tih skupina obično je bio uvjetovan nekim nepovoljnim povijesnim događajima. Kod Hrvata su to turska osvajanja velikoga dijela teritorija i stalna nesigurnost zbog ratnih zbivanja. Pripadnici hrvatskih manjinskih zajednica iz te skupine danas žive u Italiji, Austriji, Slovačkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj, Srbiji i na Kosovu. Od 16. stoljeća živjeli su i u Češkoj, odnosno južnoj Moravskoj, odakle su ih u razdoblju od 1945. do 1948. češke komunističke vlasti prisilno iselile (*Ibid.*).

a) Moliški Hrvati

Od sredine 15. te tijekom 16. stoljeća u srednjem i južnom dijelu Apenina nastalo je nekoliko hrvatskih naselja. To su potomci prebjega Turcima, a potječu s biokovsko-neretvanskoga područja (iz zaleđa Makarskoga primorja). S vremenom se većina tih naselja asimilirala jezično i kulturološki, a opstala su samo tri: Stifilić/Filić (San Felice), Kruč (Acquaviva Collecroce) i Mundimitar (Montemitro). Njihove stanovnike nazivamo moliški Hrvati. Danas ih još oko dvije tisuće govori hrvatski jezik. Moliški Hrvati su govornici novoštokavskoga ikavskoga dijalekta. Imaju četiri novoštokavska naglaska, u njihovim govorima izostaje oprjeka između *č* i *ć*, a pod utjecajem talijanskoga jezika u hrvatskim riječima i posuđenicama imaju *dz*, npr. *sundze* 'sunce'. Zanimljivo je da je gramatička struktura njihovih govora narušena, nemaju srednji rod imenica i imeničkih riječi. Izvrsno je u tim govorima očuvan imperfekt, a inače su pod velikim utjecajem talijanskoga jezika bilo da je riječ o leksiku ili o sastavljanju rečenica.

b) Gradišćanski Hrvati

Pojam gradišćanski Hrvati kulturološki ne obuhvaća samo Hrvate u austrijskom Gradišću, nego potomke svih Hrvata koji su od kraja 15. do početka 17. stoljeća iseljavali iz središnje Hrvatske, a manjim dijelom i iz sjeverozapadne Bosne i zapadne Slavonije u ondašnju zapadnu Ugarsku (današnje Gradišće u Austriji i zapadna Mađarska), u Donju Austriju, na područje današnje zapadne Slovačke i u južnu Moravsku u današnjoj Češkoj

Republici. Hrvati u Donjoj Austriji vrlo brzo su se gotovo svi asimilirali, a ostali su se počeli ubrzano asimilirati nakon Prvoga svjetskoga rata kada su, raspadom Austro-Ugarske Monarhije, međusobno odijeljeni državnim granicama. Najviše je njihovih sela pripalo Austriji, manje Mađarskoj, a još manje Češkoj i Slovačkoj. Hrvati u južnoj Moravskoj (Češka Republika) nasilno su iz svojih sela protjerani i raseljeni nakon Drugoga svjetskoga rata. Među gradišćanskim Hrvatima (u cjelini) najviše je govornika čakavskoga narječja. Riječ je o govornicima čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta i govornicima čakavskoga ikavskoga dijalekta, ali ovih posljednjih je znatno manje. Budući da je govornika čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta među gradišćanskim Hrvatima daleko najviše, njihovi se govori dijele u sedam međusobno različitih skupina koje slijede njihovu teritorijalnu raspodjelu. Svih sedam skupina imaju ikavsko-ekavski odraz jata, ali u pojedinim skupinama dugo *e* dalo je dvoglas *ie*, npr. *belo* > *bielo*. Također svi imaju skupinu *šč* (rjeđe *šč̇*) tipa *guščer*, *ščucat* kao odraz starijih suglasničkih skupina *skj* i *stj*. Drugi čakavski dijalekt kojim govore gradišćanski Hrvati također ima *šč*, ali odraz jata je ikavski. To je južnočakavski ikavski dijalekt kojega se govori dijele se u dvije skupine. Nakon čakavskih, po čestotnosti među gradišćanskim Hrvatima slijede štokavski govori. Gradišćanskohrvatski štokavci nazivaju se Vlahi. Potomci su katoličkih pastira, arhaičnih štokavaca i također su šćakavci (imaju već spomenutu skupinu *šč*) ikavci. Ne pripadaju ni jednomu od do danas očuvanih štokavskih dijalekata. Govori im imaju najviše zajedničkih obilježja s posavskim štokavskim govorima (slavonskoga dijalekta), ali s izraženim tragovima kajkavskih i čakavskih elemenata. Zato se pretpostavlja da su pripadali nekadašnjemu štokavskom dijalektu kojim se govorilo na području u blizini nekadašnje tronarječne granice, s mogućnošću prijelaznih mješovitih govora. Samo dva gradišćanskohrvatska govora u sjeverozapadnoj Mađarskoj su kajkavska. Njihovi predci došli su u 16. stoljeću iz zapadnoga dijela današnje općine Novska, nedaleko od Lipovljana i Međurića. Govorili su jednim istočnokajkavskim dijalektom koji je u hrvatskoj izumro, a bio je srodan kajkavskim turopoljsko-posavskim i križevačko-podravskim govorima. U svojim selima gradišćanski Hrvati komuniciraju na svojim mjesnim govorima, ali uz njih imaju i svoj gradišćanskohrvatski književni jezik (*Ibid.*, 409–423).

c) Bunjevački Hrvati

Hrvati se u Suboticu, ondašnjoj južnoj Ugarskoj, a danas Vojvodini, počinju naseljavati već u drugoj polovici 16. stoljeća. Dolazili su iz Dalmacije, Hercegovine i zapadne Bosne. Nazivali su se Dalmatinci. U 17. stoljeću iseljavanje se intenzivira, posebice na prostor

između Dunava i rijeke Tise. I tada još rabe subetničko ime Dalmatinci, odnosno Dalmatini. Oni su govornici novoštokavskoga ikavskoga dijalekta, što znači da imaju naglasni sustav s dva uzlazna i dva silazna naglasaka, nenaglašene dužine isključivo iza naglasaka, a odraz jata im je ikavski.

d) Šokački Hrvati

Šokački Hrvati uglavnom potječu iz Slavonije i Bosne. U drugoj polovici 17. stoljeća u velikom su broju iseljavali u Srijem, premda se njihova iseljavanja mogu pratiti još od 16. stoljeća. Osim u Srijem, iseljavali su se u Baranju i Bačku. Šokački Hrvati su štokavci, a njihovi govori pripadaju slavonskomu dijalektu. To ne znači da su kompaktni jer ima nekoliko skupina govora slavonskoga dijalekta. Šokački Hrvati u dijaspori najčešće su ikavci s miješanim ikavsko-jekavskim odrazom jata te govornici ikavsko-ekavske skupine govora.

e) Ostali Hrvati u Mađarskoj

Jedna skupina Hrvata u mađarskom dijelu Bačke ima subetničko ime Raci. Njihov govor također pripada slavonskomu dijalektu, i to skupini govora s očuvanim jatom. Potječu iz Slavonije, iz 16. stoljeća. U Mađarskoj postoji i hrvatska skupina koja rabi subetničko ime Bošnjaci. Oni žive u mađarskom dijelu Baranje. U grad Pečuh, koji je središte mađarskoga dijela Baranje, doseljavaju već od 14. stoljeća. Glavnina doseljenja u Pečuh i obližnja sela dogodila se u 16. i 17. stoljeću. Došli su iz srednje i istočne Bosne. Štokavci su, a njihovi govori pripadaju istočnobosanskomu dijalektu, i to dvjema skupinama govora. Većinom su čakavci ijekavci, a kad je riječ o naglasnom sustavu, važno je naglasiti da je u njihovim govorima očuvan starohrvatski akut. Druga, manja skupina Hrvata Bošnjaka ima u svojim govorima drukčiji odraz jata, tj. ekavsko-jekavski. U tom tipu govora ekavski je odraz jata dug, a jekavski kratak. Kad je riječ o Hrvatima u mađarskom dijelu Baranje posebnoj skupini govora pripada mjesto Hajmaš, pedesetak kilometara sjeverno od Pečuha. U tom su mjestu živjeli Hrvati koji su po svom govoru bili temeljno čakavci ikavsko-ekavskoga dijalekta. Potjecali su iz središnje Hrvatske, a u mađarski dio Baranje doselili su 1715. godine. Taj temeljno čakavski govor bio je pod snažnim štokavskim utjecajem, a donekle i kajkavskim, i to još u kraju iz kojega potječu (ogulinsko područje). Još jedna skupina Hrvata živi u naseljima na Dunavu, južno od Budimpešte. Oni su govornici novoštokavskoga ikavskoga dijalekta. Hrvati su također živjeli u gradiću Sentandriji sjeverno od Budimpešte. I oni su bili govornici novoštokavskoga ikavskoga dijalekta, ali pod utjecajem govora

brojnijih sentandrijskih Srba postupno se govor sentanrijskih Hrvata ekavizirao. Sentandrijski su se Hrvati nazivali subetničkim imenom Dalmati/Dalmatini, kao i Hrvati koji su živjeli u Segedinu u mađarskom dijelu Banata.

f) Karaševski Hrvati u Rumunjskoj

Vulić (*Ibid.*, 431–433) piše da postoje različite teorije o podrijetlu karaševskih Hrvata, ali da oni sami sebe (uz rijetke iznimke) smatraju Hrvatima. Žive u sedam sela jugoistočnoga Banata u Rumunjskoj. To su sela Karaševo, Klokotić, Lupak, Vodnik, Nermić, Ravnik i Jablče. Krajem 20. stoljeća približno je bilo oko osam tisuća karaševskih Hrvata. Osim stanovnika Jablča, svi ostali karaševski Hrvati u to su doba dobro čuvali svoje mjesne govore. Njihove mjesne govore karakterizira nekoliko vrlo arhaičnih jezičnih značajki: čuvanje samoglasnoga *l*, npr. *dlbok*, *dlg*, *pln*, *žlt*, realizacija pomoćnoga glagola *lam*, *laš*... pri tvorbi futura. Većina karaševskih govora čuva praslavenski poluglas, osim većega dijela sela Karaševa u kojem je refleks poluglasa samoglasnik *a* i govora sela Ravnika u kojem je samoglasnik *e* refleks poluglasa. Infinitiv u karaševskim govorima izostaje. Umjesto infinitiva rabe konstrukciju koja se sastoji od veznika *da* i prezentskoga oblika, npr. u futuru *lam da radim* 'radit ću'. Stupnjevanje pridjeva je analitičko, npr. *dobar*, *podobar*, *najdobar* 'dobar, bolji, najbolji'. U crkvi su se služili hrvatskim standardnim jezikom.

g) Ostali banatski Hrvati

Među ostalim banatskim Hrvatima kulturološki su najznačajniji banatski kajkavci. Njihovi govori pripadaju turopoljsko-posavskom kajkavskom dijalektu. Naselja banatskih kajkavaca nalaze se u rumunjskom i vojvođanskom dijelu Banata jer ih je tako podijelila državna granica nakon Prvoga svjetskoga rata. Inače im je podrijetlo zajedničko. Njihovi predci doselili su iz donjega Pokuplja. U Banat su doseljavali u nešto više od jednoga desetljeća u kontinuitetu, konkretno od 1788. do 1801. godine. Naselili su se u mjesta (Hrvatska) Klarija (danas Radojevo) kraj Kikinde, zatim Kanak, (Hrvatska) Boka i (Hrvatska) Neuzina kraj Zrenjanina te mjesta Sarča (danas Sutjeska), Modoš (danas Jaša Tomić), Jarkovac, Botoš i Margitica (danas Banatska Dubica). Sva su navedena mjesta danas u vojvođanskom dijelu Banata i asimilirana su, osim Boke, Neuzine i Kanaka u kojima potkraj 20. stoljeća još vrlo mali broj govornika u starijem naraštaju govori tim hrvatskim kajkavskim dijalektom. U dijelu Banata koji je danas u Rumunjskoj naselili su se u mjesta Keča (zapadno od Temišvara, na granici sa Srbijom) i Biled. Govori banatskih

kajkavaca pod snažnim su štokavskim utjecajem, što rezultira neobičnim mješavinama kao npr. u Klariji *projde* (mješavina između *projde* i štokavskoga *prođe*), u Keči štokavski glagol *radit* potiskuje kajkavsko *delat*. Pojavljuju se i neki turcizmi kojih nije bilo prije iseljavanja, npr. *alvija* (< *avlija*), a štakavizam *štap* rabi se usporedno sa *ščap*. Usto se sve više se gubi infinitiv i zamjenjuje konstrukcijom *da* + prezent. Oko 1765. u jugozapadni Banat naseljavaju se novoštokavci ikavci iz Like te iz okolice Petrinje i Gline.

h) Kosovski Hrvati

Hrvati na Kosovu žive već sedam stoljeća. Smatraju se najstarijom hrvatskom dijasporom. Među njima su najpoznatiji janjevački Hrvati. Glavna mjesta kosovskih Hrvata u 20. stoljeću bila su Janjevo i Letnica. Nakon Drugoga svjetskoga rata, točnije od 1948., Hrvati počinju postupno iseljavati s Kosova, tako da ih je 1991. bilo još samo oko devet tisuća, od toga polovica u Letnici. Međutim, u doba Domovinskoga rata počinju progoni i iseljavanja Hrvata s Kosova, najviše u veljači 1993., te opet 1998. godine. Rezultat svih tih prisilnih iseljavanja je taj da danas na Kosovu živi jedva nekoliko stotina Hrvata, uglavnom starijih ljudi. Najviše ih je u Janjevu, a znatno manje oko Letnice. Hrvati su s Kosova prisilno preseljeni u Hrvatsku. Uglavnom su se nastanili u Zagrebu i okolici, u Kristanju kraj Knina, zatim u Voćinu, Đulovcu i Dumačama kraj Petrinje. U govorima janjevačkih Hrvata očuvan je poluglas. Izgovaraju *lu* na mjestu nekadašnjega samoglasnoga *l*, npr. *slunce*. Refleks jata u tim govorima uglavnom je ekavski. Završno *-l* se u singularnim oblicima muškoga roda glagolskoga pridjeva radnoga vokalizira u *a*, npr. *bija*, *večeraja*, *gledaja* (s umetnutim međusamoglasničkim *j*). Također se u njihovim govorima realizira *dz*, a imaju i udvojene oblike osobnih zamjenica.

4.1.2. Jezično homogene nemigracijske skupine

Jezično homogene nemigracijske skupine nastaju isključivo mijenjanjem državnih granica kada se na taj način neka etnička zajednica odvoji od svoje matične domovine i matičnoga naroda. Kad je riječ o Hrvatima, jasno je da takve skupine žive isključivo u Hrvatskoj susjednim zemljama. Među hrvatske jezično homogene nemigracijske skupine pripadaju djelomice podravski i pomurski Hrvati u Mađarskoj, djelomice Hrvati u istočnom Srijemu u Vojvodini, svi bokeljski Hrvati u današnjoj Crnoj Gori. U toj državi nemigracijskih Hrvata ima također u Baru. Dio Hrvata u Sloveniji također su nemigracijski.

a) Podravski i Pomurski Hrvati u Mađarskoj

Već prije dolaska Mađara na panonski prostor hrvatsko je stanovništvo živjelo s obje strane rijeka Drave i Mure, a granica ih je podijelila u dvije države nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije. Kad je riječ o onima uz Dravu, važno je istaknuti da među njima ima kajkavaca i štokavaca. Jedna skupina podravske Hrvata u Mađarskoj živi u selima koja su smještena sjeverno od Pitomače u Hrvatskoj. Oni su kajkavci križevačko-podravske tipa govora. Podravski kajkavci u Mađarskoj u svojim govorima dobro čuvaju osobine samoglasničkoga sustava križevačko-podravske dijalekta, također protetsko *j*-ispred korijenskoga vokala *o*, te ponekad ispred *a*, npr. *jočevina* 'očevina'; *jotec* 'otac'. Zanimljiva je uporaba oblika *postelj* (u značenju 'postelja') koji pripada *i*-sklonidbi ženskoga roda.

U neposrednom susjedstvu tih kajkavaca u Mađarskoj živi skupina podravske Hrvata štokavaca. Njihovi govori pripadaju slavonskomu dijalektu, i to skupini s ekavskim refleksom *jata*. Budući da su Hrvati, bili su u stalnom kontaktu sa svojim susjedima kajkavcima. Među mjesnim govorima podravske Hrvata u Mađarskoj jedni su na druge u govoru jako utjecali. U tom se pogledu osobito ističe selo Brlobaš. Naime, u govoru toga sela tako je snažno kajkavsko-štokavsko preplitanje da se može smatrati mješovitim kajkavsko-štokavskim govorom, ali s kajkavskom osnovicom. Inače, svi podravski štokavski govori u Mađarskoj imaju tri naglaske: dva silazna i akut. Ekavski se refleks *jata* ostvaruje ne samo u leksičkim morfemima nego i u gramatičkim, npr. u infinitivima tipa *ostaret*. Nekoliko je ustaljenih ikavizama u tim govorima, npr. *divojka*, *dvi*. Pod utjecajem podravske kajkavštine za izricanje budućnosti često se rabi skraćeni oblik dugoga prezenta glagola *bit*, npr. *to bu dobro*.

Posebna su dijalektna skupina kajkavci uz rijeku Muru. Oni govore međimursko-zagorskim kajkavskim dijalektom. Ti govori imaju bitno drukčiji naglasni sustav od podravske kajkavske govora. Naime, u pomurskim kajkavskim govorima izostaje oprjeka po intonaciji i dužini naglasaka pa je na razini riječi bitno samo mjesto naglaske. Karakteristični su dvoglasni u pomurskim kajkavskim govorima, npr. dvoglas *uo* (*širuoka*, *duojdem*) i dvoglas *ou* (*poup*).

b) Bokeljski Hrvati i Hrvati u Baru u Crnoj Gori

Sve do Drugoga svjetskoga rata hrvatsko je stanovništvo u pojedinim mjestima Boke kotorske bilo većinsko, a danas je u cijeloj Boki kotorskoj svega nekoliko tisuća Hrvata. Govori starosjedilačkih bokeljske Hrvata pripadaju dvama različitim štokavskim dijalektima. Zapadni dio Boke govori novoštokavski ijekavski, a istočni dio Boke kotorske govori većinom arhaičnim štokavskim ijekavskim idiomom s dva silazna naglaske i starim mjestom naglaske.

U nastavačkim morfemima također se realizira ijekavski refleks jata. Redovita je promjena *-l > -o* u glagolskom pridjevu radnom, također u imenicama, uključujući i posuđenice. Govori toga tipa su štakavski (*gušter, štucat*). U brojevnim imenicama i brojevnim priložima bokeljske govore karakterizira slijed *-er*, npr. *četverica, četvero*. Hrvata također ima u Baru, na nekadašnjoj staroj granici Dalmacije i Albanije, među starosjedilačkim stanovnicima.

c) Hrvati u Srijemu

Broj Hrvata u Srijemu značajno opada u doba turskih osvajanja kada ih je dio iselio iz Srijema, dio se islamizirao i odnarodio, a dio je prešao na pravoslavlje jer je turska vlast bila tolerantnija prema toj vjeri nego prema katoličanstvu. Godine 1847. u Srijemskoj županiji hrvatski je službeni jezik. Nakon Prvoga svjetskoga rata broj se Hrvata u Srijemu postupno smanjuje. Hrvati u istočnom Srijemu odvojeni su od Hrvatske u lipnju 1945. ustanovljenjem republičkih granica unutar SFRJ-a. U posljednjem su desetljeću 20. stoljeća, nakon raspada SFRJ-a, izvrgnuti različitim vrstama zlostavljanja i progona. Tada je oko 40 tisuća Hrvata otišlo iz istočnoga Srijema. Govori Hrvata u Srijemu bili su ikavski i temeljno su pripadali slavonskomu dijalektu. Ali u 20. stoljeću pretrpjeli su brojne promjene. Tako se npr. sredinom 20. stoljeća govorilo *dite, svitlost*, rabili su se komparativi tipa *gorji* 'gori', brojevi tipa *dvanajst, trinajst* i sl., imenica *kruv* 'kruh', glagol *srdit se*, a sve su to značajke slavonskoga dijalekta kojemu su govori Hrvata u Srijemu pripadali.

d) Nemigracijske zajednice Hrvata u Sloveniji

U doba hrvatskih vladara područje današnje Bele krajine u Sloveniji bilo je u sastavu Hrvatske. U 16. stoljeću vlasnici Bele krajine su njemački plemići koji je izdvajaju iz Hrvatske. Nemigracijsko stanovništvo Bele krajine su Hrvati kajkavci. Dolaskom Hrvata iz Modruša i okolice na područje Bele krajine pojavljuju se i govornici čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta. U 16. stoljeću naseljavaju se i hrvatski grkokatolici štokavci (*Ibid.*, 438).

4.2. Jezično nehomogene skupine: hrvatski iseljenici

O iseljentištvu u modernom smislu riječi može se govoriti od otprilike 1880. godine. Tada Hrvati počinju u većem broju iseljavati u Sjevernu i Južnu Ameriku, a nakon toga u Australiju, Novi Zeland i Južnoafričku Republiku. Taj iseljenički val, koji je obuhvatio oko pola milijuna Hrvata, traje do 1914. godine. Razlog isljevanja bio je siromaštvo i gospodarska kriza u

domovini u kombinaciji s nezahvalnim političkim prilikama u kojima su Hrvati živjeli. Iseljavanje u Latinsku Ameriku pojačalo se u vrijeme drugoga iseljeničkoga vala, koji se odvijao između dvaju svjetskih ratova. Tada također počinje još intenzivnije iseljavanje u Australiju i Novi Zeland, a ujedno počinju i brojčano veća iseljavanja Hrvata u zapadnu Europu. Treći veliki iseljenički val u prekoceanske zemlje dogodio se nakon Drugoga svjetskoga rata. To su mahom politički emigranti. Četvrti val počinje s ekonomskom emigracijom potkraj 60-ih godina 20. stoljeća, kada je tadašnja jugoslavenska država otvorila granice. U idućim desetljećima, nakon sloma pokreta Hrvatskoga proljeća, pridružuju im se i politički emigranti. Smatra se da je od sredine 19. do kraja 20. stoljeća iz Hrvatske ukupno iselilo oko milijun i 365 tisuća Hrvata. Hrvati su u zemljama u koje su se naselili počeli osnivati svoja društva i susretati se. Ako ih je više bilo iz jednoga kraja u staroj domovini bolje su čuvali dijalektne značajke svojih govora. Međutim, uglavnom su to bile heterogene skupine s pojedincima koji su govorili različitim hrvatskim narječjima i dijalektima.

4.2.1. Hrvatski jezik u Australiji i u Novom Zelandu

Danas u Australiji živi najmanje 150 tisuća ljudi hrvatskoga podrijetla od kojih više od 60 tisuća ljudi unutar obitelji govori hrvatski. Ako su dvoje supružnika bili iz istoga kraja onda su unutar obitelji, zajedno sa svojom djecom, dobro čuvali dijalektne značajke kraja iz kojega su došli. To je više dolazilo do izražaja na izoliranim farmama nego kod iseljenika koji su se nastanili u velikim gradovima. Usto je u Zapadnoj Australiji skupina moliških Hrvata u okolici Perthu dobro očuvala moliškohrvatski tip govora s njegovim osebujnim dijalektnim obilježjima.

Na Novom Zelandu bio je veliki broj iseljenika iz Dalmacije, posebice sa srednjodalmatinskih otoka, koji su unutar obitelji čuvali svoje govore.

4.2.2. Hrvatski jezik u Sjevernoj Americi

U naseljima u kojima je živio veliki broj Hrvata doseljenih s nekoga užega područja u staroj domovini, čuvali su se na sjevernoameričkom kontinentu mjesni govori tijekom nekoliko naraštaja, pogotovu ako prvi naraštaj nije znao engleski te ako su treći naraštaj čuvali bake i djedovi. Na području Sjedinjenih Američkih Država čuvali su se npr. konavoski novoštokavski ijekavski govori u Watsonvilleu. Taj su grad zbog velikoga broja useljenih Konavljana nazivali i Little Konavle. Iz istoga se razloga izvrsno čuvao čakavski (cakavski) ikavski govor u brojnim obiteljima ribara u San Pedru u Kaliforniji, koji su u taj grad doselili iz Komize na Visu.

Čakavski ikavsko-ekavski govor otoka Suska čuvao se u Hobokenu u New Jerseyju u kojem je živjelo više od tisuću iseljenih Suščana i njihovih potomaka. Kajkavski govori Gorskoga kotara čuvali su se u naselju Strawberry Hill u Kansas Cityju, u kojem je u 20. stoljeću živjelo oko 20 tisuća doseljenih Gorana kajkavaca.

4.2.3. Hrvatski jezik u Južnoj Americi

U prvom valu hrvatskih iseljenika ističu se oni koji su se nastanili u Čileu. Uglavnom su dolazili iz Dalmacije, a najviše ih je bilo s otoka Brača. U obiteljima se nije njegovao hrvatski jezik pa su njihova djeca odmalena govorila španjolski. Međutim, stariji su među sobom ipak nerijetko govorili hrvatski pa su tako njihova djeca koja su rođena u Čileu usvajala pojedine hrvatske riječi. Dio njih su kasnije postali čileanski pisci koji su u svoja književna djela biografskoga sadržaja unosili pojedine dijalektne hrvatske riječi koje su često slušali od svojih roditelja ili od djedova i baka.

4.2.4. Hrvatski jezik u Južnoafričkoj Republici

Hrvati u Južnoafričkoj Republici također su, kao pojedinci, čuvali dijalektne značajke kraja iz kojega su došli. Dalje su ih prenosili samo ako je unutar obitelji dominirao neki od hrvatskih mjesnih govora ili skupine govora.

4.2.5. Hrvatski jezik u zapadnoj Europi

Iseljenici u zapadnoj Europi također unutar obitelji nerijetko čuvaju dijalektne karakteristike kraja iz kojega su došli. Tako npr. u Njemačkoj unutar obitelji dominiraju govori novoštokavskoga ikavskoga dijalekta i istočnobosanskoga dijalekta kojim govore mnogi Hrvati, ali i govori novoštokavskoga ijekavskoga dijalekta dok su ostali rjeđi.

5. Zaključak

Veće zanimanje za hrvatske mjesne govore počinje u posljednjim desetljećima 19. stoljeća. Tijekom 20. stoljeća ono se intenzivira i postaje sustavno. Najprije su se počeli istraživati čakavski govori i dubrovački štokavski govor, za koji je u prošlosti bilo i pogrješnih teza da je

čakavskoga podrijetla. Nakon dubrovačkoga, počinju se postupno istraživati i ostali štokavski govori, a postupno tijekom 20. stoljeća pojavljuje se i sve više kajkavologa. Općenito se ipak može reći da su kajkavski govori još uvijek slabije istraženi od ostalih. Međutim, kraj 20. stoljeća i 21. stoljeće donosi dijalektolozima nove izazove zbog novih snažnih i korjenitih promjena u društvu. Migracije su jače nego ikada, u mnogim naseljima u potpunosti nestaje autohtono stanovništvo, mladih se školuje više nego ikada, može se reći da tradicionalni način života praktično više ne postoji. Sve je to dalo krila sociolingvističkim istraživanjima za koja postoji sve više razloga dok je prave dijalektološke građe, za prava dijalektološka istraživanja doslovce svakim danom sve manje. Zbog sve većih razlika u govoru pojedinih naraštaja jednoga mjesnoga govora sve je više radova u kojima se opisuju te razlike. Današnjemu stanju prethodio je u drugoj polovici 20. stoljeća masovni odlazak seoskoga stanovništva u gradove pa su se najprije snažno počeli mijenjati gradski govori. Taj je proces trajao od kraja Drugoga svjetskoga rata (a donekle i prije) do Domovinskoga rata. U Domovinskom ratu dolazi do novih snažnih demografskih promjena i nasilnih migracija koje su zauvijek promijenile dotadašnje hrvatske dijalektološke karte. Stanje se dodatno komplicira masovnim iseljavanjem Hrvata iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine u 21. stoljeću.

Velikih promjena nisu bile pošteđene ni hrvatske manjinske zajednice. Hrvati iz Mađarske i Rumunjske u velikom su broju u 21. stoljeću napustili svoja sela i odselili u zapadne zemlje ili u veće gradove. Gradišćanski su Hrvati također iseljavali u veće gradove pa su pojedina sela praktički ispražnjena od autohtonoga hrvatskoga stanovništva ili su se malobrojni preostali germanizirali. Malobrojni Hrvati u Slovačkoj sve se više poslovačuju. Kosovski Hrvati na Kosovu postupno nestaju, isto tako i bokeljski Hrvati, a sve je manje i moliških Hrvata u Italiji koji bi bili aktivni govornici svojih mjesnih govora. Govori Hrvata u Vojvodini pod snažnim su utjecajem srpskih idioma. Najbolje se čuvaju šokački govori u Bačkoj.

Sagleda li se stanje u hrvatskim manjinskim zajednicama u cjelini može se reći da je u svim homogenim hrvatskim zajednicama u 20. stoljeću znatno pao broj govornika hrvatskih govora, bilo zbog iseljavanja, zbog starenja i izumiranja stanovništva ili zbog asimilacije. U iseljeničkim je zajednicama stanje variralo zavisno o intenzitetu iseljavanja iz Hrvatske.

Svakako možemo zaključiti da će hrvatska dijalektološka karta na kraju 21. stoljeća sigurno biti znatno drugačija nego što je danas.

Literatura

- Brozović, Dalibor. (1998). Čakavsko narječje. Mijo Lončarić (ur.), *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski–Instytut Filologii Polskiej, str. 217–230.
- Težak, Stjepko. (1981). Dokle je *kaj* prodro na čakavsko područje? *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. VI., Zagreb, str. 169–200.
- Vranić, Silvana i Zubčić, Sanja. (2018). Hrvatska narječja, dijalekti i govori u 20. stoljeću. Ante Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika. 5. knjiga: 20. stoljeće – Prvi dio*, str. 525–579. Zagreb: Croatica.
- Vulić, Sanja. (2020). Što nam danas znači čakavština? Sanja Vulić (ur.), *Čakavština: Čakavski idiomi i hrvatski jezični identitet. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga 21. rujna 2015. u Splitu*, str. 19–37. Split: Književni krug Split.
- Vulić, Sanja. (2020). O govoru mjesta Lastova. *Matica*, 1–2, siječanj–veljača, Zagreb, str. 43.
- Vulić, Sanja. (2019). Hrvatski jezik izvan Hrvatske u staroj i novoj dijaspori u 20. stoljeću. Ante Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika. 6. knjiga: 20. stoljeće – Drugi dio*, str. 405–461. Zagreb: Croatica.
- Vulić, Sanja. (2004). Iz sufiksalne tvorbe imenica u vinišćarskom govoru. *Čakavska rič*, XXXII, br. 2, srpanj–prosinac, Split, str. 191–202.
- Vulić, Sanja. (2002). Narječna i dijalekatna pripadnost govora Poveljane na otoku Pagu. *Čakavska rič*, XXX, br. 1–2, siječanj–prosinac, Split, str. 91–98.